

PORTINVARTIJUUS DIGITAALISELLA AIKAKAUDELLA

Olli Seuri

Mediatutkija (YTT)
toimittaja

Hannu-Pekka Ikäheimo

Projektijohtaja
Uudet vaikuttamisen tavat
Sitra

Sosiaalisen median odotettiin vapauttavan yksilöt ja murtavan tiedon portinvartijoiden vallan. Valta ei kuitenkaan kadonnut, vaan muuttui ja vaihtoi osin omistajaa. Merkittävimmistä alustayhtiöistä, kuten Facebookista, Googlesta ja Twitteristä kasvoi globaaleja jättiläisiä, digitaalisen ajan portinvartijoita. Tapahtui siirtymä algoritmien suorittaman tiedon valikoinnin ja kanavoinnin aikakauteen.

Kehitys ei mullistanut vain portinvartijuuden mekanismeja ja prosesseja, vaan muutti myös ymmärrystä portinvartijuudesta. Portinvartijuus onkin ottamassa erilaisia muotoja niin liberaaleissa demokratioissa kuin autoritaarisissa maissa. 2000-luvun viestintäteknologia tarjoaa mahdollisuuksia niin demokratian edistämiseen kuin kansalaisten oikeuksien ja tiedonvapauden tukahduttamiseen. Tässä työpaperissa pohditaan, mitä portinvartijuus tarkoittaa digitaalisella aikakaudella ja mitä se voisi parhaimmillaan yhteiskunnan kannalta olla.

Sitra työpaperi

© Sitra 2022

Portinvartijuus digitaalisella aikakaudella

Kirjoittajat: Hannu-Pekka Ikäheimo ja Olli Seuri

Toimitussihteeri: Krista Takkinen, Sitra

Taitto: PunaMusta Oy

ISBN 978-952-347-297-6 (PDF) www.sitra.fi

ISSN 2737-1042 (verkkajulkaisu)

Sitran työpaperit tarjoavat monialaista tietoa asioista, jotka vaikuttavat yhteiskunnan muutokseen. Työpaperit ovat osa Sitran tulevaisuustyötä, jota tehdään ennakkoinnin, tutkimuksen, hanketoiminnan ja kokeilujen sekä koulutuksen menetelmin

Sisällys

Esipuhe	4
Tiivistelmä	5
Sammanfattning	6
Summary	7
1. Johdanto	8
2. Portinvartijuus 2.0	11
2.1 Mitä kuuluu Herra Gatesille?	11
2.2 Alustojen informaatiovirrat	12
2.3 Teknologisen pinon merkitys	16
3. 2020-luvun portinvartijajärjestelmät	22
3.1 Portinvartijuus erilaisissa media- ja yhteiskuntajärjestelmissä	22
3.2 Demokraattinen portinvartijuus: Yhdysvallat, EU ja Suomi	25
3.3 Autoritaarinen portinvartijuus: Venäjä ja Kiina	28
4. Lopuksi: EU tarvitsee vision digitaalisesta viestinnällisestä hyvinvointivaltiosta	32
Lähteet	35
Kirjoittajat	40

Esipuhe

Arkemme on siirtynyt viimeksi kuluneiden kahden vuosikymmenen aikana vauhdilla digitaalisiin ympäristöihin. Vaikka muutos on ollut nopea, erilaiset digitaaliset palvelut ovat kytkeytyneet jokapäiväiseen elämäämme niin tiiviisti, että meidän on enää vaikea kuvitella elämää ilman hakukoneita, mediatalojen digitaalisia tuotteita, sosiaalista mediaa, striimauspalveluja ja ylipäätään ilman internetiä. Erilaiset digitaaliset palvelut, niitä tarjoavat alustat ja näiden alustojen kehittämät algoritmit ovatkin puoli-huomaamatta ottaneet merkittävän valta-aseman sen suhteen, millaista informaatiota meille tarjotaan ja miltä meille jokaiselle meistä kerätyn datan perusteella räätälöity mediamaisema kulloinkin näyttää.

Portinvartijuus digitaalisella aikakaudella -työpaperi läpivalaisee digitaalisen vallan luonnetta ja erilaisia ulottuvuuksia tuomalla massaviestinnän aikakauden viestintätieteellisen teorian portinvartijuudesta 2020-luvun digitaalisiin ympäristöihin. Sitran aiemmat julkaisut, mm. *Mediavälitteinen yhteiskunnallinen vaikuttaminen* (2021) ja *Digivallan jäljillä* (2022) ovat valottaneet mediaympäristön murrosta ja tulevaisuuskuvia sekä yksilöitä koskevan datan keräämiseen ja hyödyntämiseen perustuvan digitaalisen vallan luonnetta. Tämä työpaperi täydentää ja syventää näiden julkaisujen näkökulmia kuvaamalla, millaisia muotoja portinvartijuus saa ja ottaa hybridissä mediaympäristössä, jossa informaatio liikkuu erilaisten verkostojen sisällä ja välillä, ja missä käytännössä kuka tahansa voi olla paitsi informaation vastaanottaja, myös sen lähettäjä ja tuottaja.

Ymmärryksen lisääminen digitaalisen vallan luonteesta on tärkeää, sillä informaatioympäristön muutos haastaa monella tapaa

totunnaisia oletuksiamme demokratian kestävydestä sekä ihmisten yhteiskunnallisen osallistumisen tiedollisista ja taidollisista edellytyksistä. Massaviestinnän aikakauden mediajärjestelmiin verrattuna hybridissä mediaympäristössä olemme myös aiempaa alttiimpia erilaiselle informaatiovaikuttamiselle, jonka merkitys ja laajuus myös globaalisti on entisestään korostunut viime vuosien aikana. Verkossa tapahtuva hämmentäminen, häiriköinti ja systemaattinen informaatio-osodankäynti pyrkivätkin rapauttamaan sekä luottamustamme toisiimme, päätöksentekijöihin että demokratiaan ylipäätään.

Portinvartijuus digitaalisella aikakaudella -työpaperin tavoitteena on syventää ymmärrystämme hybridin mediaympäristön ja digitaalisen vallan luonteesta. Samalla se nostaa esiin demokratian kannalta keskeisiä kysymyksiä. Työpaperi antaa esimerkiksi mediatoimijoille, demokratian kehittäjille, sivistystoimijoille ja päättäjille ajattelun sekä opetustyön aineksia sekä inspiraatiota pohtia, miten voimme systemaattisesti parantaa demokratian iskunkestävyyttä. Työpaperi myös haastaa pohtimaan, miltä demokratian kannalta kestävä portinvartijuus ja eurooppalainen digitaalinen hyvinvointivaltio voisivat tulevaisuudessa näyttää.

Veera Heinonen

johtaja
Demokratia ja osallisuus
Sitra

Jukka Vahti

projektijohtaja
Digitaalinen valta ja demokratia
Sitra

Tiivistelmä

Tässä työpaperissa analysoidaan, miten digitaalinen murros on muuttanut informaatiovirtoja ja tiedon portinvartijuutta. Portinvartijuudelle on monia määritelmiä, mutta viime kädessä kyse on vallasta: siitä, kenellä on kyky vaikuttaa siihen, mikä tieto tavoittaa kansalaiset ja kuinka sosiaalinen todellisuus rakentuu.

Yksi 2000-luvun näkyvimmistä muutoksista on ollut perinteisen uutismedian – radio, televisio, lehdistö – portinvartijavallan merkittävä heikkeneminen. Internetin ja sosiaalisen median nousu ovat lisänneet tarjolla olevien informaatiokanavien määrää ja hajauttaneet portinvartijavaltaa. Suuri muutos on tapahtunut myös yleisön roolissa. Tiedon vastaanottajista on tullut myös potentiaalisia tiedon tuottajia, muokkaajia, kommentoijia, tykkääjiä ja seuraajia.

Vallan hajautuminen on kuitenkin vain yksi osa tarinaa. Merkittävimmistä alustayhtiöistä, kuten Facebookista, Googlesta ja Twitteristä on kasvanut globaaleja jättiläisiä, digitaalisen ajan portinvartijoita. Niiden portinvartija-asema tai -mekanismit eivät kuitenkaan ole samanlaisia kuin perinteisten uutismedioiden. Alustayhtiöt eivät itse tuota sisältöä, vaan valikoivat, kanavoivat ja jakavat informaatiota automatisoitujen prosessien avulla. Yksilöiden ja toimittajien kaltaisten ammatillisten ryhmien suorittamasta kuratoinnista onkin siirrytty yhä kasvavassa määrin algoritmien suorittaman valikoinnin aikakauteen.

Teknologinen kehitys ei ole vain mullistanut portinvartijuuden mekanismeja ja prosesseja, vaan myös muuttanut ymmärrystä portinvartijuudesta. Perinteisten tiedotusvälineiden laajalti omaksuma ajatus portinvartijuudesta

desta yhteiskunnallisena vastuutehtävänä – totuudellisuuden ja luotettavuuden puolustajana – ei ainakaan toistaiseksi ole lyönyt läpi alustajättien eetoksessa. Päinvastoin ne ovat pidättäytyneet voiton maksimoinnin logiikkaan ja tyytyneet vain reagoimaan ongelmiin niiden ilmaantuessa.

Pohjoismaisen vahvan kansallisen mediasääntelyn ja viestintäpoliittisen ohjauksen näkökulmasta alustayhtiöiden toiminnan globaali luonne on täysin uudenlainen haaste, joka tuntuu lamaannuttaneen kansalliset päätöksentekijät. Keskeinen kysymys on, miten demokratiaa vahvistavaa portinvartijuutta voidaan tukea tilanteessa, jossa kansallisen sääntelyn mahdollisuudet ovat rajatut. EU:n laaja digiajan portinvartijayrityksiin erityisesti kohdistuva datalainsäädäntöpaketti tulee tarpeeseen, mutta pohjoismaisesta mediasääntelyn perinteestä katsottuna pelkkä riskien ja haittojen ehkäisyn näkökulma on kapea.

Portinvartijuus on ottamassa erilaisia muotoja niin liberaaleissa demokratioissa kuin autoritaarisissa maissa. 2000-luvun viestintäteknologia tarjoaa mahdollisuuksia niin demokration edistämiseen kuin kansalaisten oikeuksien ja tiedonvapauden tukahduttamiseen. Työpaperissa esitetään, että alustajättien sääntelyn ohella EU tarvitsee selkeämmän vision siitä, miten voimakkaasti se on valmis tukemaan demokraattisia arvoja vahvistavaa portinvartijuutta sekä rajojensa sisällä että ulkopuolella. Polku kohti nykyistä terveempää informaatioympäristöä ei todennäköisesti onnistu vain sääntelyä kehittämällä, vaan edellyttää rinnalleen myös länsimaisten arvojen kirkastamista ja panostuksia omaan viestintäinfrastruktuuriin.

Sammanfattning

I detta arbetspapper analyseras på vilket sätt den digitala omvälvningen har förändrat informationsflödet och portvaktsfunktionen inom information. Portvaktsfunktionen kan definieras på många olika sätt, men i sista hand är det frågan om makt: om vem som har förmågan att inverka på vilken information som når medborgarna och på vilket sätt den sociala verkligheten byggs upp.

En av de synligaste förändringarna på 2000-talet har varit att portvaktsmakten inom de traditionella nyhetsmedierna – radio, TV, pressen – märkbart har försvagats. Uppgången för internet och de sociala medierna har ökat antalet tillgängliga informationskanaler och decentraliserat portvaktsmakten. Det har också skett en stor förändring i allmänhetens roll. De som tar emot information har också blivit personer som eventuellt producerar information, redigerar, kommenterar, gillar och följer.

En decentralisering av makten är dock bara en del av historien. De viktigaste plattformsbolagen, såsom Facebook, Google och Twitter, har vuxit till globala jättar, portvakter i den digitala tidseran. Deras portvaktsställning eller -mekanismer är dock inte likadana som de traditionella nyhetsmediernas. Plattformsbolagen producerar inte själva innehåll, utan gallrar, kanaliserar och delar information med hjälp av automatiserade processer. Det kuraterande som tidigare har utförts av individer och journalisters yrkesgrupper har i allt större omfattning överförs till en era med gallringar utförda av algoritmer.

Den tekniska utvecklingen har inte endast medfört en omvälvning av portvaktsfunktionens mekanismer och processer, utan har även ändrat förståelsen för portvaktsfunktionen. Den tanke som de traditionella massmedierna i stor omfattning har anammat om att portvaktsfunk-

tionen har en samhällelig ansvarsuppgift – som försvarare av sanningsenlighet och tillförlitlighet – har åtminstone inte tills vidare slagit igenom i plattformsjättarnas etos. De har tvärtom i sin logik avstått från att maximera vinsten och nöjt sig med att endast reagera på problemen när de uppstår.

Med tanke på den kraftiga regleringen av de nationella medierna i Norden och den kommunikationspolitiska styrningen medför den globala karaktären hos plattformsbolagens verksamhet en ny slags utmaning som verkar ha lamslagit de nationella beslutsfattarna. En viktig fråga är på vilket sätt portvaktsfunktionen som stärker demokratin kan stödjas i en situation där möjligheterna för en nationell reglering är begränsade. EU:s omfattande datalagstiftningspaket uppfyller ett behov, men med tanke på traditionen inom den nordiska medieregleringen är ett perspektiv som enbart omfattar risker och förebyggande av skador snävt.

Portvaktsfunktionen håller på att ta sig olika uttryck inom såväl liberala demokratier som auktoritära länder. Kommunikationstekniken på 2000-talet erbjuder möjligheter att såväl främja demokrati som kuva medborgarnas rättigheter och informationsfrihet. I arbetspappret föreslås att EU, utöver en reglering av plattformsjättarna, behöver en klarare vision av hur starkt man är beredd att stödja en portvaktsfunktion som stärker demokratisk värderingar, både inom och utanför EU:s gränser. Vägen mot en hälsosammare informationsmiljö än den vi har idag lyckas sannolikt inte enbart genom att utveckla regleringen, utan förutsätter också ett förtydligande av de västerländska värderingarna och satsningar på den egna informationsinfrastrukturen.

Summary

This working paper analyses the way the digital transformation has changed information flows and the gatekeeping of information. There are many definitions of gatekeeping, but it ultimately comes down to power: who has the ability to influence what information reaches people and how the social reality is constructed.

One of the most visible changes in the 21st century has been the significant decline in the gatekeeping power of traditional news media, namely radio, television and the press. The rise of the internet and social media has increased the number of information channels available and led to the decentralisation of gatekeeping power. There has also been a major change in the role of the audience. The receivers of information have become potential information producers, editors, commenters, likers and followers.

The decentralisation of power is only one part of the story, however. The most significant tech companies – such as Facebook, Google and Twitter – have grown into global giants, the gatekeepers of the digital age. Their gatekeeper position and gatekeeping mechanisms are not the same as those of legacy media. The platform companies do not produce content themselves. Instead, they choose, channel and share information through automated processes. Indeed, there has been a transition from curating performed by individuals and professional groups such as journalists to an era where content is increasingly curated by algorithms.

Technological development has not only transformed the mechanisms and processes of gatekeeping but has also changed our understanding of gatekeeping. While legacy media

largely saw gatekeeping as a position of responsibility in society, seeing themselves as defenders of truth and credibility, that idea has yet to gain a foothold in the ethos of the platform giants. On the contrary, they have held on to the logic of profit maximisation, only reacting to problems when they emerge.

From the Nordic perspective of strong national media regulation and communications policies, the global nature of the operations of platform companies represents an entirely new challenge that seems to have paralysed national decision-makers. The question is how to support gatekeeping that strengthens democracy in a situation where the opportunities for national regulation are limited. The EU's comprehensive package of data legislation will respond to a genuine need, but from the Nordic viewpoint of media regulation, the perspective of mere risk and harm prevention is a narrow one.

Gatekeeping assumes various forms in both liberal democracies and authoritarian countries. The nature of 21st-century communications technology provides opportunities for promoting democracy but also for suppressing people's rights and the freedom of information. The working paper proposes that, in addition to regulating the platform giants, the EU needs a clearer vision of how rigorously it is prepared to support gatekeeping that strengthens democratic values, both within and beyond its borders. The path to a healthier information environment is unlikely to be achieved merely by developing regulation. Regulation needs to be supported by fortifying Western values and investing in Europe's own communications infrastructure.

1. Johdanto

Maailman rikkaimmaksi henkilöksi tituleerattu Elon Musk hankki värikkäiden vaiheiden jälkeen Twitterin lokakuussa 2022. Ensin, huhtikuussa, hän osti vajaan 10 prosentin osuuden yhtiöstä ja julisti, että yhtiön pitäisi muuttua, jotta se voisi toteuttaa tehtävänsä ”koko maailman sananvapauden alustana” (Milmo 2022). Seuraavaksi Musk teki Twitteristä ”vihamielisen” ostotarjouksen, perui sen ja osapuolet päätyivät selvittämään tilannetta oikeudessa. Viimein lokakuussa Musk pääsi marssimaan Twitterin pääkonttorille San Franciscossa. Tapansa mukaisesti Musk viesti twiiteilla. Hän painotti, kuinka Twitterissä on kaunista se, miten se vahvistaa kansalaisjournalismia – ihmiset voivat levittää uutisia ilman valtaapitävien vääristelyä. Tämä tiivisti hänen ajatuksensa Twitteristä digitaalisena kansalaistorina. Sitä seurasi lyhyt, mutta tarkkaan muotoiltu viesti: ”Lintu on vapautettu”.

Lintulogostaan tunnettu Twitter on valmiiksi niin huonomaineinen, että jopa sen aktiivikäyttäjät tykkäävät morkata siellä käytävän keskustelun tasoa ja ihmisten pahanilkisyyttä. Silti se on alustoista globaalisti kattavin ja nopein tiedonvälityksessä ja ajatustenvaihdossa. Kuten Financial Timesin kolumnisti Simon Kuper ilmaisi: ”Jos Sokrates palaisi maan päälle, haluaisin ajatella, että hän aloittaisi keskustelun Twitterissä, luultavasti englanniksi maailmanlaajuisen kattavuuden saavuttamiseksi.” (Kuper 2022.)

Twitterin asema julkisuudessa on kokoaan isompi, koska poliitikot ja asiantuntijat hyödynsivät sitä ja toimittajat ovat aktiivisesti kuulolla. Siksi myös Elon Musk on itse tullut tunnetuksi Twitterin aktiivikäyttäjänä, jonka twiitit ovat paitsi kasvattaneet hänen kulttistatustaan myös heilutelleet pörssikursseja ja herättäneet huolta maailmanpolitiikkaan sotkeutumisesta.

Muskin ensimmäinen viikko Twitterin omistajana oli poikkeuksellisen vaiherikas, ja se toi hyvin esiin ne ongelmat, jotka liittyvät paitsi Twitteriin alustana myös Muskiin sen omistajana. Ensinnäkin Musk on joutunut heti tasapainottele-

maan sen kanssa, mitä hänen juhlistamansa sananvapaus alustalla tarkoittaa. Hän on rauhoitellut mainostajia ja luvannut perustaa neuvoston pohtimaan sisällön moderointia. Pian kaupan varmistuttua alustalta poistettiin poikkeuksellisen paljon sisältöä, joka koetteli alustan sääntöjä sopivasta puheesta. Toisekseen Musk itse kohtasi puheen rajat, kun hän twiittasi epäillen demokraattipoliitikon puolisoon kohdistuneen hyökkäyksen motiiveista. Hän poisti twiittinsä. Kolmanneksi Musk on erottanut koko Twitterin hallituksen ja yhtiön keskeiset johtajat.

Musk on näin joutunut vastakkain sen kanssa, mitä hän ajattelee Twitterin olevan ja mitä se todellisuudessa on. Musk edustaa monella tapaa Piilaakson teknolibertaristista perinnettä, mutta yhtiön vetäjänä hänen on otettava kantaa alustan disinformaatio-ongelmaan ja ymmärrettävä, miten keskeinen auktoriteetti Twitter on siinä, mistä ihmiset etsivät tietoa liittyen esimerkiksi vaaleihin tai geopolitiikkaan. Siksi moni yllättyi – ja ei yllätynyt – kun Musk tuoreena mediaparonina otti kantaa myös Yhdysvaltain välivaaleihin. Hän kehotti kaikkia itsenäisiä äänestäjiä äänestämään republikaaneja, koska vallassa oli demokraatti.

Mitä tahansa Musk tekeekin omistuksellaan, on hänen valinnoillaan valtavasti merkitystä. Muskin Twitter-seikkailun taustalla nimittäin leijuu Twitteriä isompi kysymys siitä, millaisen julkisen tilan alustayhtiöt tuottavat ja mikä on niiden vastuu levittämistään sisällöistä. Nämä yhtiöt ovat pitkään saaneet kasvaa julkaisijoita koskevan sääntelyrakenteen ulkopuolella, koska lainsäätäjät eivät ole osanneet tai halunneet tarttua yhtäläisyyksiin perinteisen mediatoiminnan ja julkaisualustana toimimisen välillä.

Esimerkiksi Facebook painotti vuosien ajan, että yhtiö ei ole julkaisija, eikä mediayhtiö, vaan teknologyhtiö. Silti sosiaalisesta mediasta on tullut, de facto, viides valtiomahti, kuten Facebookin toimitusjohtaja Mark Zuckerberg vuonna 2019 hahmotteli:

"Ihmisten mahdollisuus ilmaista itseään nykyisessä mittakaavassa on uudenlainen voima maailmassa – 'viides valtiomahti' muiden yhteiskunnallisten valtarakenteiden rinnalla. Ihmisten ei enää tarvitse turvautua perinteisiin politiikan ja median portinvarti-joihin saadakseen äänensä kuuluville, ja tällä on merkittäviä seurauksia. Ymmärrän huolen siitä, että internetalustat ovat keskittäneet valtaa, mutta mielestäni merkittävämpää on, kuinka paljon nämä alustat ovat hajauttaneet valtaa suoraan ihmisille." (Romm 2019.)

Digitalisaatio ja sosiaalisen median kasvu ovat tarkoittaneet (portinvartija)vallan hajauttamista, mutta vallan hajauttaminen on vain yksi osa tarinaa. Merkittävimmät alustayhtiöt kuten Twitter tai Facebook ovat tänä päivänä globaaleja jättiläisiä, joilla on satoja miljoonia, jopa miljardeja aktiivisia käyttäjiä. Euroopan unionissa onkin parhaillaan valmisteilla kattava digitaalisia palveluita ja markkinoita koskeva lainsäädäntöpaketti, jolla esimerkiksi vastuita laittoman tai harhaanjohtavan sisällön levittämisestä ollaan selkeyttämässä ja ulottamassa alustatalouden toimijoihin.

Odotukset ovat suuret, koska alustayhtiöiden sääntely on ollut pitkään olematonta niiden yhteiskunnalliseen valta-asemaan nähden. Keskeistä EU:n digimarkkinasäädöksessä on, että Euroopan komissio nimeää "portinvartijayritykset" digijättien joukosta. Portinvartijat ovat EU:n mukaan yhtiöitä, jotka luovat pullonkauloja yritysten ja kuluttajien välille ja joilla on vakiintunut asema digitaalisilla markkinoilla. Samoin portinvartijamäärittely antaa ymmärtää, että alustayhtiöillä on suuri valta siihen, millainen informaatio tavoittaa suuret yleisöt ja kuinka sosiaaliset todellisuudet kehystetään ja kuinka niitä rakennetaan.

Tässä työpaperissa pohditaan, mitä portinvartijuus tarkoittaa digitaalisella aikakaudella ja mitä se voisi parhaimmillaan yhteiskunnan kannalta olla. On selvää, että Facebookin portinvartija-asema ei ole samanlainen kuin Zuckerbergin mainitsemien perinteisten median ja politiikan portinvartijoiden. Digitaalisen ajan portinvartijuus eroaa monin tavoin perinteisen median "kultakauteen" liitetystä

portinvartijuudesta. Yksittäisten toimittajien ja toimitusten valintojen rinnalle tai ohi ovat nousseet verkkoalustojen automatisoidut informaation valikoinnin, kanavoinnin ja jakamisen teknologiat.

Muutos on haastanut paitsi perinteisen median toimintamallin myös sen totuudellisuutta ja luotettavuutta korostavan arvopohjan, joka on ainakin ideaalitasolla kannatellut myös poliittista julkisuutta länsimaissa. Verkottuneessa poliittisessa julkisuudessa radio, televisio ja sanomalehdet sekä niiden julkaisijat ovat mediajärjestelmän hallitsijoiden sijaan tavallisia kuolevaisia, jotka kamppailevat jatkuvasti yleisön eli kansalaisten luottamuksesta.

Samoin portinvartijuus näyttäytyy erilaisena, kun sitä katsoo globaalisti, makrotasolla. Informaatioympäristön hallinnasta on tullut keskeinen valtopolitiikan kohde niin sisä- kuin ulkopolitiikassa. Maailman suurten valtakeskitymien välinen geopoliittinen ja geoeconomisen kamppailu ulottuu entistä enemmän myös digitaaliseen maisemaan, datan ja informaatiovirtojen hallintaan.

Euroopan unioni on noussut viime vuosina sääntelyn suunnannäyttäjäksi, jonka tekemillä määrittelyillä ja valinnoilla on merkitystä ainakin välillisesti ympäri maailmaa. EU:n valta on kuitenkin rajallista. Aivan viime vuosina on tullut selväksi, että demokratia on heikentynyt monessa maailman kolkassa informaatioympäristön murroksen vanavedessä. Autoritaarisuus ja suoranainen sensuuri ovat saaneet uusia muotoja digitaalisella aikakaudella.

Tämän työpaperin tavoite on kahtalainen. Ensinnäkin selvittämme, kuinka teknologinen kehitys on muuttanut paitsi ymmärrystä portinvartijuudesta myös portinvartijuuden mekanismeja ja prosesseja. Uskomme, että portinvartijateoria auttaa näkemään, miten informaatio- ja mediaympäristö on järjestäytymässä uudelleen digitaalisen murroksen ja sisältösekaannuksen jälkeen. Toiseksi selvittämme, miltä portinvartijuus tämän päivän globaalissa mediaympäristössä näyttäytyy – ja millainen portinvartijuus tukee moniarvoista demokratiaa parhaalla mahdollisella tavalla.

2020-luvun portinvartijuuden muotojen ja toimijoiden tunnistaminen on askel kohti parempia poliittisia päätöksiä, parempaa sääntelyä ja kansalaisten parempia valintoja. Portin-

vartijuus on muuttanut muotoaan, mutta portinvartija-asemaan kuuluva valta ja vastuu eivät ole menettäneet merkitystään.

Mikä ihmeen portinvartijuus?

Alkuperäisen portinvartijateorian isänä pidetään sosiaalipsykologi Kurt Lewinia, joka mallinsi miten ruoka-aineet löytävät tiensä perheen ruokapöytään eri *kanavia* pitkin. Lewin oli kiinnostunut ymmärtämään, miten ihminen voi saada aikaa laajalle levinneitä muutoksia yhteiskunnassa. Teoriassaan hän pyrki osoittamaan tehokkaimmat keinot vaikuttaa kansalaisten ruokailutottumuksiin. (Deluliis 2015.) Lewin tunnisti, kuinka tietyt *voimat* vaikuttavat siihen, pääsevätkö ruoka-aineet kanavan eri *osien* läpi. *Portinvartija* – kuten kotiäiti – oli se, joka teki päätöksiä mitkä ruoka-aineet etenivät kanavaa pitkin. Kaikkien kansalaisten valittamisen sijaan muutosta kannatti edistää vaikuttamalla kanaviin ja portinvartijoihin. Malliltaan Lewin avasi oven portinvartijateorian kehittymiselle, kun hän vertasi ruokien etenemistä siihen, miten uutiset etenevät kommunikaatiokanavissa. (Lewin 1951.)

Tämä yksinkertainen mallinnus on inspiroinut useita sukupolvia mediatutkijoita pohtimaan, miten tieto saavuttaa yleisön. Portinvartijat vaikuttavat siihen, mikä osa yhteiskunnallisesta informaatiosta pääsee etenemään kanavia pitkin ja millaisessa muodossa. Pamela J. Shoemaker (1991) määritteli portinvartijuuden olevan prosessi, jossa miljardit maailmassa saatavilla olevat viestit pilkotaan ja muutetaan sadoiksi viesteiksi, jotka tavoittavat tietyn henkilön tiettyinä päivinä. Shoemakerin ja Tim P. Vosin (2009) hieman myöhäisemmän muotoilun mukaan portinvartijuus kuvaa prosessia, jossa poimitaan ja muokataan ”luke-mattomia informaation palasia rajoitetuksi määräksi viestejä, jotka tavoittavat ihmiset joka päivä”. Portinvartijuus kiteytyy siis siihen, kenellä on keinoja ja valtaa kontrolloida sitä, mikä informaatio tavoittaa yhteiskunnan laajemmin ja miten sosiaalinen todellisuus on kehystetty (Wallace 2018). Tänäkin päivänä portinvartijat ovat paitsi tiedon välittäjiä myös sen suodattajia, rajoittajia ja muokkaajia.

Lukuisille tiedotusvälineille portinvartijuus on ollut pelkän teknisen kyvykkyyden lisäksi omaksuttu yhteiskunnallinen rooli, johon on kuulunut ymmärrys omasta valta-asemasta neljäntenä valtiomahtina ja sen mukana tulevasta vastuusta. Ymmärrys portinvartijuudesta roolina tai normatiivisena ideaalina vahvistui 1900-luvun jälkimmäisellä puoliskolla rinta rinnan journalismin ammattimaistumisen kanssa. Erityisesti objektiivisuus ja velvollisuus tarjota julkisen keskustelun kannalta relevanttia informaatiota muodostuivat journalistisen portinvartijaroolin kannalta keskeisiksi määreiksi. (Vos 2019.)

2. Portinvartijuus 2.0

2.1 Mitä kuuluu Herra Gatesille?

Mediatutkimuksessa kiinnostus portinvartijuutta kohtaan kohdistui ensimmäisenä yksilöön portinvartijana. Kurt Lewinin tutkimusavustaja David Manning White analysoi vuonna 1950 julkaistussa artikkelissaan yhden toimituspäällikön valintoja, kun tämä valikoi uutistoimistoilta tulleita juttuja julkaistavaksi illinoisilaisessa Peoria Star -lehdessä. White nimitti toimituspäällikön osuvasti “Mr. Gatesiksi” – nimitys, joka on jäänyt elämään. Kiinnostavaa tutkimuksessa oli, että Herra Gates jätti tutkimusviikon aikana 90 prosenttia uutistoimistojen materiaalista hyödyntämättä. Hän siis oli selkeästi aktiivinen portinvartija, joka kontrolloi millaista informaatiota portin läpi pääsi. Toisekseen White arvioi, että Mr. Gatesin valinnat olivat “hyvin subjektiivisia”. Arvionsa hän perusti siihen, että Herra Gates oli pyynnöstä perustellut kirjallisesti jokaisen jutun kohdalla, miksi se kelpasi julkaistavaksi tai oli jätetty sivuun. (White 1950.)

Tutkimus Herra Gatesista keskittyi yksilöön, mutta johtopäätöksissään White pohti myös, miten toimituspäällikkö – “uutismies” – on kulttuurinsa edustaja, jonka maailmankuva rajoittaa sitä, millaisista tapahtumista yhteisö saa faktoina esitettävää tietoa. Whiten tutkimuksen jälkeen huomio kohdistuikin yksilön henkilökohtaisten mieltymysten sijaan entistä enemmän uutistyyön käytänteisiin sekä organisatorisen ja ideologisen portinvartijuuden tasoille.

Osa tuloksista haastoi Herra Gatesin kaikkivoipuuden. Kun tutkimus kohdistui yhtä toimijaa laajemmalle, huomattiin esimerkiksi, että toimittajien valintoihin vaikuttavat enemmän toimitustyön rutiinit, “mekaanisen uutistyyön pakkopaita”, kuin yksittäisen toimittajan subjektiivinen arvio (Gieber 1956). Tai että taustalla on toimittajien ammatillinen

käsitys uutisellisuudesta, toimitustyön rutiinit tai vaikkapa sanomalehtien julkaisijan painotukset, jotka valuivat alaspäin toimittajien tekemiin valintoihin (ks. Shoemaker 1991.)

Käsitys portinvartijuudesta on muuttunut myös niin, että sen saattaa ymmärtää paitsi tiedon kanavoimisena läpi portin myös tiedon muokkaamisena, esittämisenä, ajoittamisena, panttaamisena tai vaikka toistamisena. Maailma on täynnä informaatiota, jota toimittajat – siinä missä tavalliset sosiaalisen median käyttäjätkin – keräävät, muokkaavat ja välittävät ja näin tuottavat uutta sisältöä, joka läpäisee erilaisia portteja. Yksittäisen portin sijaan kyse on usein porttien ketjuista, joista tieto virtaa erilaisten portinvartijoiden kautta. Samoin tiedon tuottamiseen vaikuttavat monet erilaiset voimat. Tämä on näkynyt myös tutkimuksessa, jossa erilaisia portinvartijuuden muotoja on pyritty käsitteellistämään uusiksi (esimerkiksi muotoihin “gatewatchers”, “gatecrashers”, “gateprogrammers”, “gatepokers”, “gatemoickers” tai vaikkapa “conversational gatekeeping”). (Ks. Salonen ym. 2022; Vos 2015.) Toimittaja ei vain kerää uutisia tai välitä tietoa, vaan tuottaa sisältöä aktiivisessa suhteessa jutun lähteisiin. Yhteiskunnalliset vaikuttajat, viestinnän ammattilaiset ja lobbarit pyrkivät vaikuttamaan toimittajien välittämien viestien muotoon ja sisältöön.

David Manning White tunnisti Herra Gatesin keskeisyyden omalla portillaan, kun taas häntä seuranneet tutkijat ovat tunnistaneeet portinvartijuuden monimuotoisuuden. Kyse ei ole vain yksisuuntaisesta tiedon portinvartijuudesta, sillä lähteillä, medialla ja yleisöllä on kaikilla roolinsa. Olennaista on, että käsitteellistyksellä porteista, portinvartijoista, voimista ja kanavista on digitaalisellakin aikakaudella merkitystä siinä, kuinka informaatio virtaa paitsi massamedioiden myös sosiaalisen median alustojen ja ihmisten välisen kommunikaation kautta. Myös ne henkilöt, jotka ennen tunnettiin yleisönä, on tunnistettu portinvartijoina. Kaikilla

toimijoilla ei ole yhtäläistä valtaa, mutta erilaisten portinvartijuuksien tunnistaminen auttaa tunnistamaan erilaisia vallan muotoja.

Viisi portinvartijuuden tasoa

Mediatutkija Pamela J. Shoemaker on kollegoineen koonnut erilaiset portinvartijuuden muodot viideksi eri tasoksi, jotka kaikki tavoittavat jotain olennaista siitä, millaiset voimat tiedon porteilla vaikuttavat.

- **Yksilötaso:** Tämä taso korostaa Herra Gatesin kaltaisen perinteisen median edustajan – siinä missä myös sosiaalisen median vaikuttajan – roolia aktiivisena toimijana. Yksilöiden arvot, persoonallisuus ja tausta vaikuttavat portinvartijan ratkaisuihin tiedon kuluttajana, tuottajana ja välittäjänä.
- **Rutiinit:** Tämä taso korostaa median käsitystä uutisellisuudesta ja uutisarvosta. Työn rutiinit, aikapaine ja ritualistiset käytännöt vaikuttavat kaikki siihen, miten tieto etenee eri kanavia pitkin. Toimittajat luottavat vakiintuneisiin käytänteisiin ja uskomuksiin siitä, mitä yleisö haluaa.
- **Organisaatiotaso:** Tämä taso korostaa organisaation merkitystä omine sääntöineen, arvoineen ja käytäntöineen yhteiskunnallisina portinvartijoina. Organisaation toimintatavat, mutta myös sen sisäiset ja ulkoiset suhteet, vaikuttavat valintoihin. Piilaakson arvomaailma ja Mark Zuckerbergin asema yrityksen huipulla vaikuttavat siihen, millainen portinvartija Facebook on.
- **Institutionaalinen taso:** Tämä taso korostaa eri instituutioiden vaikutusta mediamarkkinoihin ja siihen, millaisia yhteiskunnallisia voimia kohdistuu tiedon portinvartijoihin. Poliittiset toimijat – kuten Euroopan unioni – vaikuttavat median portinvartijoihin säätämällä lakeja, ohjaamalla poliittisin ohjelmin ja sääntelemällä toimintaympäristöä.
- **Järjestelmätaso:** Tämä taso korostaa yhteiskuntajärjestelmän, historian, ideologioiden ja kulttuurin vaikutusta portinvartijoiden valintoihin. Portinvartijuus näyttäytyy monella tapaa erilaisena Suomessa kuin esimerkiksi sotaa käyvällä Venäjällä.

(Ks. Shoemaker 1991; Shoemaker & Reese 1996; Shoemaker & Vos 2009.)

2.2 Alustojen informaatiovirrat

Internetin läpimurto ja sosiaalisen median kasvu ovat muokanneet mediaympäristöä, ihmisten välistä viestintää ja sitä, miten ihmiset saavat tietoa. Digitaalinen murros on mullistanut portinvartijuuden – jopa niin, että pikaisimmat ovat puhuneet “portinvartijoiden kuolemasta”. Tässä puhettavassa on ollut havaitta-

vissa jälkiä vuosituhaten taitteessa vallalla olleesta tekno-optimismista. Optimistit uskoivat vakaasti, että internet ja uudet teknologiat ovat yksilöt vapauttavia voimia, jotka osallistavat ihmisiä yhteistyöhön ja tuottavat näin entistä demokraattisempia yhteisöjä. (Ks. Diamond 2010.) Optimisteille portinvartijat ovat vastustajia, kuten Amazonin perustajan Jeff Bezosin kirjeestä sijoittajille vuodelta 2012 voi päätellä:

"Korostan näiden alustojen itsepalveluluonetta, koska se on tärkeä seikka syystä, joka ei ole niin itsestään selvä: jopa hyvää tarkoittavat portinvartijat hidastavat innovointia. Jos alusta on itsepalvelualusta, ihmiset uskaltavat testata rohkeampiakin ideoita, kun ammattimainen portinvartija ei ole sanomassa 'tämä ei tule toimimaan'. Ja arvatkaapa mitä – moni näistä rohkeista ideoista toimii, ja yhteiskunta hyötyy tästä moninaisuudesta." (Carmody 2012.)

Digitaalinen murros on epäilemättä heikentänyt perinteisen median ja muiden tietoa tuottavien organisaatioiden portinvartijuutta sekä monipuolistanut yksilön osallistumismahdollisuuksia (ks. taulukko 1). Puhe portinvartijoiden kuolemasta on kuitenkin ennen aikaista, sillä kyse on enemmän portinvartijuuden muuttumisesta ja uusien portinvartijoiden kasvusta. Jeff Bezos on itsekin luonut yhden merkittävimmistä kaupan alan portinvartijoista – joka kirja-alalla vaikuttaa myös tiedon leviämiseen – ja luotsannut omistajana perinteikästä The Washington Postia jo lähes vuosikymmenen. Piilaakson häiriköistä on tullut itsestään merkittäviä vallankäyttäjiä, joiden rakennelmat ovat nousseet perinteisempien politiikan ja median instituutioiden rinnalle.

Muutoksia on nähty myös portinvartija-teorian saralla. Kun valta on jakaantunut uudelleen, myös tutkimuksessa paino on siirtynyt toimittajien tekemistä valinnoista siihen, miten käyttäjien mahdollisuus luoda ja levittää sisältöjä internetin tietoverkoissa ja sosiaalisissa kanavissa on muokannut porttien ja portinvartijoiden roolia. Yksi esimerkki tästä on Karine Barzilai-Nahonin (2008) ajatus verkostoportinvartijuudesta, jossa portinvartijainfrastruktuuri muodostuu portin, *aidatun* ("gated"), portinvartijuuden, verkostoportinvartijan ja portinvartijamekanismin kautta. Uutta tässä asetelmassa on aidatun käsite, joka nostaa entistä selkeämmin esiin ne toimijat, jotka ovat portinvartijuuden kohteena.

Metaforisella tasolla aidatun käsite viittaa portin tai porttien "sisällä" olevaan ryhmään, jonka hyödyntämään sisältöön portinvartija vaikuttaa. Tärkeää on silti ymmärtää, että myös aidatuilla on hybridissä mediaympäristössä

valtaa, eivätkä kaikki aidatut ole tasavertaisia. Aidattu voi yhtä hyvin viitata tietyllä alustalla toimivaan mediaan, sanomalehden tilaajaan tai sosiaalisen median vaikuttajan profiilia muovaavaan seuraajistoon (ks. Koponen ym. 2022). Tässä asemassa aidatut voivat tuottaa itse sisältöä tai käyttää valtaansa muokaten portinvartijan toimintaa (poliittinen valta ja suhde portinvartijaan). Samoin aidatulla on lähtökohdaisesti mahdollisuus etsiä vaihtoehtoja ja poistua "aitauksesta". (Barzilai-Nahon 2008.) Yksinkertaistaen: aidatuilla on valtaa ympäristönsä muokkaajina. Esimerkiksi blogia tai uutiskirjettä julkaiseva henkilö saattaa olla aidattu suhteessa julkaisualustaan ja sen käyttöehtoihin, mutta hän saattaa myös hallita portteja julkaisunsa kommenttiosiossa (Laidlaw 2010).

Olennaista onkin, että digitaalisessa ympäristössä tilat, joissa informaatiota julkaistaan ja joissa informaatio liikkuu, ovat yhä useammin alustoja, joilla on monentasoista portinvartijuutta. Julian Wallace (2018) onkin luonut digitaalisesta portinvartijuudesta mallin, joka antaa pohjan tarkastella uutisvirran, algoritmien, ei-journalististen organisaatioiden ja sosiaalisen vuorovaikutuksen merkitystä informaation valinta- ja levittämisprosessissa. Wallace tunnistaa keskeisinä toimijoina, "portinvartija-arkkityyppeinä", toimittajat, alustojen algoritmit, strategiset ammattilaiset ja yksittäiset amatöörit.

2020-luvun alustoilla nämä Wallacen mainitsemat toimijat ovat jatkuvasti vuorovaikutuksessa. Aidatut ovat oppineet luovimaan erilaisten porttien ja portinvartijoiden kanssa – jopa siinä määrin, että ne (tai he) hyödyntävät sujuvasti alustojen (ja algoritmien) käyttömahdollisuuksia. Mediatyhtiöt tai sosiaalisen median vaikuttajat sopeuttavat toimintaansa koko ajan portinvartijan – käytännössä koneen – logiikkaan, kun ne julkaisevat tietyllä syklillä tai tietynlaisia sisältöjä.

Kiinnostavaa Wallacen mallissa on myös erottelu *keskitetyn* ja *hajautetun* portinvartijuuden välillä. Keskitetty portinvartijuus viittaa erityisesti perinteiseen portinvartijuuteen, jossa keskeisessä asemassa ovat institutionaaliset

toimijat, journalistit, yhteiskunnallinen eliitti tai mielipideauktoriteetit, joilla on rakenteellista valtaa mediaekosysteemissä. Digitaalisessa ympäristössä myös alustayhtiöiden algoritmit ovat hyvä esimerkki keskitetystä portinvartijuudesta. Hajautettu portinvartijuus on enemmän “aidattujen” portinvartijuutta, joka on perusluonteeltaan perinteistä mediatuotantoa tai poliittista vallankäyttöä kollektiivisempaa. Se koostuu hajautetusta, pienimuotoisesta vuorovaikutusta yhteisön jäsenten välillä. Juuri hajautettu toiminta mahdollistaa yhteisön yksittäisten jäsenten käyttäen rajoitetusti valtaa ja esimerkiksi haastaa tai kiistää sen normit. (Ks. Wallace 2018; Shaw 2012.)

Tämän ohella on tunnistettavissa harmaampi alue, johon kuuluvat esimerkiksi sosiaalisen median vaikuttajat ja mikrovaikuttajat, jotka käyttävät verkostojensa ansiosta keskitettyä valtaa. Yksittäisestä blogista voi tulla merkittävä demokraattisen kulttuurin areena, jos siinä syntyy vuorovaikutusta, tekstit linkittyvät ja leviävät laajalle, jolloin bloginpitäjälle tulee keskitettyä portinvartijavaltaa (joka voi edelleen olla riippuvaista alustan säännöistä). Hybridissä mediaympäristössä hajautettu ja keskitetty portinvartijuus limittyvät.

Ylipäätään alustavetoisen digitaalisen portinvartijuuden hahmottamisessa on tärkeää ymmärtää, miten alustat toimivat ja miten verkoston logiikka pelaa. Verkostovaikutus tarkoittaa esimerkiksi sitä, että verkoston keskeiset solmukohdat tulevat yhä keskeisemmiksi sitä mukaa kun verkosto kasvaa tai verkostoon syntyy lisää linkkejä. Seuratuumille henkilöille, kuten Elon Muskille, se tarkoittaa merkittävää portinvartijavaltaa – vaikka hän ei omistaisikaan Twitteriä.

Samoin mitä enemmän käyttäjiä tietyllä alustalla on, sitä houkuttelevampi toimintakenttä se on tiedon tuottajille. Ja mitä enemmän tiedon tuottajia alustalla on, sitä enemmän arvoa alusta tarjoaa käyttäjäjoukolleen. Verkostovaikutusten vuoksi alustat kehittyvät yleensä monopoleiksi tai oligopoleiksi, joissa kourallinen yrityksiä käyttää kansakunnan tai suuren kansainvälisen järjestön kaltaista valtaa. Esimerkiksi Facebookin toimet alustan toiminn-

talogiikan muuttamiseksi (eli algoritmien muokkaamiseksi) ovat heijastuneet suoraan perinteisten mediayhtiöiden näkyvyyteen – ja tätä myöten yleisön tavoitavuuteen ja yhtiöiden kannattavuuteen.

Alustojen keskeinen ominaisuus ovatkin niiden algoritmit, jotka hallitsevat paitsi verkostojen rakennetta myös sisällön jakelua ja levittämistä alustaekosysteemissä. Algoritmit eivät vain hyödynnä sosiaalisen verkoston rakennetta, vaan ne vahvistavat verkostojen vaikutusta. Tämä johtaa huomion epätasa-arvoiseen jakautumiseen. Digitaaliset alustat kyllä mahdollistavat käyttäjille pääsyn monipuoliseen sisältöön (samoin kuin tiedon monipuolisen levittämisen), mutta samaan aikaan algoritmien tiedon suodattaminen on altis kaikukammioiden muodostumiselle ja tiedon yksipuolistumiselle. Myöskään sosiaaliset verkostot eivät ole tasaisia, vaan ne koostuvat tiheistä toimijoiden ryhmistä, “klustereista”. Kun klusterien väliset yhteydet ovat harvat, on vaarana pienen maailman rakenteen syntyminen. Tämä tarkoittaa klustereiden tiivistymistä ja etäännyntymistä toisistaan. Jotkut tutkijat ovat varoittaneet, että alustojen suosittelualgoritmit saattavat polarisoida näkemyksiä ja johtaa näin vielä vähäisempiin yhteyksiin klustereiden välillä. (Ks. Seuri ym. 2022.)

Verkostotutkija Sinan Aral (2020) on kuvannut sisältöjen yksipuolistumisen logiikkaa kolmen mekanismin kautta. Ensinnäkin palvelun käyttäjän omat verkostot vaikuttavat merkittävästi siihen, mitä sosiaalisessa mediassa näkee. Omien kontaktien jakamien sisältöjen merkitys korostuu. Toiseksi uutissyötteen rajaavat näkymää todellisuuteen. Algoritmit on suunniteltu tunnistamaan käyttäjien mielenkiinnon kohteita ja tarjoamaan niiden mukaisesti yhä tarkemmin räätälöityjä sisältöjä. Kolmanneksi, ja edelliseen vahvasti linkittyen, käyttäjien oma toiminta vaikuttaa siihen, minkälaista sisältöä algoritmit näkyville suodattavat. Klikkauksilla ja tykkäyksillä on väliä, mikä korostaa myös yksilön roolia syötteidensä portinvartijana.

Aral kutsuu sisältöjen suodattamisen logiikkaa hypesilmukaksi (*Hype Loop*). Siinä

käyttäjälle näkyvät sisällöt yksipuolistuvat kierros kierrokselta. Tutkimuksissa on havaittu, että omien verkostojen sisältöjä yksipuolistava vaikutus näkyy voimakkaimmin niin sanottujen kovien uutisten osalta. Uutissyötteillä ja omilla

valinnoilla on vastaava vaikutus, mutta se ei ole yhtä merkittävä. Joka tapauksessa sosiaalisen median toimintalogiikkaan on sisäänrakennettu mekanismi, joka helposti vahvistaa käyttäjien olemassa olevia käsityksiä maailmasta.

Taulukko 1: Portinvartijuuden muutos ennen ja jälkeen digitaalisen murroksen.

	Portinvartijuus ennen digitaalista murrosta	Portinvartijuus digitaalisella aikakaudella
Keskeisimmät informaation portinvartijat	Perinteinen media (sanomalehdet, radio, televisio) ja muut tietoa tuottavat instituutiot (kustantajat, koulut, yliopistot).	Perinteisen median ja tietoa tuottavien instituutioiden ohella entistä enemmän hakukoneet, sosiaalisen median alustat ja niiden algoritmit sekä verkostojen keskeiset solmukohtatoimijat (influensserit).
Vaihtoehtoisten informaatio- ja julkaisukanavien määrä	Rajallinen.	Rajaton (ainakin periaatteessa).
Portinvartijuuden tarve	Julkaisutilan niukkuus.	Huomiokyvyn niukkuus.
Portinvartijamekanismit	Yksilöiden suorittama manuaalinen valikointi (ks. viisi portinvartijuuden tasoa).	Algoritmien suorittama automatisoitu valikointi (ks. digitaalisen ajan portinvartijamekanismit).
Aidatun asema	Tiedon vastaanottaja – vain portinvartija voi vapaasti julkaista informaatiota.	Tiedon vastaanottaja, tuottaja, muokkaaja, (uudelleen)julkaisija, kommentoija, tykkääjä, seuraaja.
Tiedon välittyminen	Lineaarinen, hierarkinen.	Ei-lineaarinen, verkostomainen.
Vallan jakautuminen	Valta on portinvartijalla.	Valta on hajautunut verkostomaisesti, myös aidatuilla on valtaa.

Digitaalisen ajan portinvartijamekanismit

Karine Barzilai-Nahon (2008) on laajaan tutkimuskirjallisuuteen pohjaten määritellyt kymmenen keskeistä portinvartijamekanismia, jotka vaikuttavat tiedon virtaamiseen verkostoissa. Portinvartijamekanismi voi olla väline, teknologia tai metodologia. Verkostossa portinvartijuus voi olla perinteisen uutisvalinnan lisäksi lisäämistä, pantaamista, esittelyä, kanavointia, muokkaamista, manipulointia, ajoittamista, tietojen lokalisointia, integrointia, huomiotta jättämistä tai tietojen poistamista.

1. **Kanavointi.** Esimerkiksi hakukoneet ja hyperlinkit auttavat ohjaamaan käyttäjän huomiota ja kuljettamaan pitkin eri kanavia.
2. **Sensurointi.** Esimerkiksi filtteröinnin, blokkauksen ja viestien tai käyttäjien poistamisen tavoitteena on tukahduttaa tai poistaa mitä tahansa "ei-toivottua" pääsemästä verkostoon tai kiertämästä siinä.
3. **Kansainvälistäminen.** Esimerkiksi lokalisointi ja kielenkäännökset ovat tapoja tehdä sisällöistä, palveluista ja tuotteista saavutettavampia esimerkiksi tavat, kulttuurit, kansallisuudet, kielet tai uskonnot huomioiden.
4. **Turvallisuus.** Esimerkiksi todentamispalvelut rajaavat pääsyä luottamuksellisten tai arkaluonteisten tietojen äärelle.
5. **Kustannusvaikutus.** Verkostoon liittymisen kustannus, sen käyttö ja verkostosta lähtemisen kustannus vaikuttavat kaikki käyttäjän päätöksiin. Esimerkiksi Facebookiin on ilmaista liittyä, mutta käyttäjä "maksaa" palvelun käytöstä sallimalla yhtiölle oman käyttäjädatansa hyödyntämisen. Näin tapahtuu, vaikkei käyttäjä täysin ymmärtäisikään datansa arvoa tai sen keräämisen laajuutta. Kun käyttäjä on luonut palveluun omat verkostonsa ja sisältöä, tulee palvelusta poistumiselle eli tilin sulkemiselle myös hinta.
6. **Lisäarvon tuottaminen.** Sosiaalisen verkoston tai sen tarjoaman personalisoidun tai kustomoidun sisällön tuottama lisäarvo houkuttelee ihmisiä mukaan palveluihin ja estää heitä poistumasta.
7. **Infrastruktuuri.** Verkkoinfrastruktuurin osat ja palveluiden ominaisuudet (ml. algoritmit) vaikuttavat tiedon saatavuuteen.
8. **Käyttäjien vuorovaikutus.** Palvelun tai ohjelmiston osat, jotka ohjaavat esimerkiksi navigointia ja käyttäjien välistä vuorovaikutusta käyttöliittymätasolla.
9. **Toimitukselliset päätökset.** Perinteisen median työssä toimitukselliset päätökset ovat työn ydin, mutta myös erilaisilla alustoilla ja palveluilla on sääntönsä ja mekanisminsa, jotka vaikuttavat informaatiovirtoihin.
10. **Sääntely.** Esimerkiksi EU:n, kansallisvaltion tai osavaltion lait ja säädökset voivat kumota minkä tahansa muun mekanismin toiminnan. Myös alustoilla voi olla omia sääntöjä tai menettelytapoja, joilla ne pyrkivät hallitsemaan ja ohjaamaan käyttäytymistä ja sisältöä.

2.3 Teknologisen pinon merkitys

Internetin fyysinen ja digitaalinen infrastruktuuri tunnetaan kirjallisuudessa teknologisenä pinona (*tech stack*). Alustayhtiöt, hakukoneet ja verkkosivut ovat tuttuja käytännössä kaikille

verkon käyttäjille, mutta tuon pinnan alla on liuta muita yrityksiä ja toimijoita, jotka pitävät internetiä toiminnassa. Teknologisen pinon eri kerroksissa piilevä valta hahmottuu hyvin, kun toimijat kuvataan pinottuna päällekkäin kuin kakun kerrokset (ks. kuva 1). Ylimmällä tasolla ovat alustat ja applikaatiot, joilla on hakuko-

neita tai vaikkapa perinteisen median omia verkkosivuja merkittävämpi rooli tämän päivän portinvartijoina.

Tämä valta on näkynyt esimerkiksi yksittäisten, verkostossaan merkittävienkin, käyttäjien toiminnan rajoittamisessa tai käyttäjien poistamisessa. Tunnetuin esimerkki lienee Yhdysvaltain entisen presidentin Donald Trumpin sulkeminen Facebookin ja Twitterin ulkopuolelle tammikuussa 2021. Väärien tietojen ”liputtaminen”, tilin näkyvyyden rajoittaminen (*shadow-ban*) ja tilien jäädyttäminen ovat yleisiä portinvartijakeinoja, joita kutsutaan myös alustalta pudottamiseksi (*deplatforming*).

Tämän ”pintatason” alta löytyy kolmannelta tasolta pilvipalvelut, joilla on roolinsa esimerkiksi tiedostojen tallennuksessa ja verkkosivujen isännöijinä. On arvioitu, että pilvipalveluyritykset ovat vaikuttaneet amerikkalaisen äärioikeiston kykyyn levittää omia viestejään. Esimerkiksi Amazonin AWS epäsi Parlerilta toiminnan pilvipalvelussaan, mikä sulki koko ”vaihtoehdoisen” sosiaalisen median alustan, kunnes yritys löysi uuden pohjan toiminnalleen. Neljännellä tasolla on sisällönjakeluverkostot, jotka tarjoavat pohjan esimerkiksi videoiden suoratoistolle ja suojaa kyberhyökkäyksiä vastaan. Viidennellä tasolla ovat verkkotunnusten rekisteröijät tai verkkotunnusvälittäjät, jotka auttavat varaamaan tai hankkimaan verkkotunnuksen sekä tarjoavat oheispalveluja. Tasot kolme, neljä ja viisi muodostavat internetin selkärangan, sillä avoimen verkon sivustot ovat riippuvaisia niistä. (Ks. Neill 2022, Fowler & Alcantara 2021; Donovan 2019.) Esimerkiksi kesäkuussa 2021 laajoja osia internetistä meni pimeäksi yhden pilvipalveluyrityksen virheen vuoksi (De Vynck ym. 2021).

Taso kuusi on keskeinen koko internetin toiminnan kannalta, sillä internet-palveluntarjoajat mahdollistavat asiakkailleen kaiken

verkossa surffaamisesta ja ostosten tekemisestä yhteydenpitoon perheen ja ystävien kesken. Toisin kuin perinteiset mediat tai muut lähetystoiminnan harjoittajat, internet-palveluntarjoajat (IPS) noudattavat ”neutraalia” politiikkaa koskien sitä, miten ne käsittelevät verkkoliikennettä.

Verkkoneutraliteetiksi kutsutun politiikan kantavana ajatuksena on historiallisesti ollut, että internet-palveluntarjoajien pitää käsitellä kaikkea verkkoliikennettä samanarvoisesti. EU:ssa internetin avoimuus on turvattu asetuksella, jonka noudattamista Traficom valvoo, mutta esimerkiksi Yhdysvalloissa on käyty aitoa poliittista kamppailua neutraliteetista ja sen kestävydestä.¹ Tietty oletus neutraaliudesta koskee myös esimerkiksi verkkotunnusten rekisteröijä, sisällönjakeluverkkoja (CDN) ja pilvipalveluita. Nämä ovat niitä teknologiayhtiöitä, joita ei yleisesti ajatella julkaisijoina tai julkaisijankaltaisina toimijoina kuten sosiaalisen median toimijoita ja tietysin ehdoin myös hakukoneita.

Portinvartijuutta on pohdittu mediatutkimuksen ohella oikeustieteessä. Esimerkiksi Emily Laidlaw (2010) on kiinnittänyt huomiota edellä mainittuun internet-infrastruktuuriin, jolla on valtaa hallita tiedon virtauksia, sisältöä ja saatavuutta. Sääntelyn näkökulmasta portinvartijat – kuten internet-palveluntarjoajat tai sosiaalisen median alustat – voi hahmottaa valtiosta itsenäisinä toimijoina, joilla on kyky muuttaa ihmisten käyttäytymistä tilanteissa, joissa valtiolla on rajallinen kyky tehdä samoin.

Jack Balkin (2018) onkin jakanut sananvapauteen liittyvän sääntelyn ”vanhan koulun” ja ”uuden koulun” perinteisiin. Siinä missä perinteisen sääntelyn – esimerkiksi siviili- ja rikosoikeuden – kohteena on ollut julkaisija tai puhuja, suuntautuu uudempi sääntely digitaaliseen infrastruktuuriin eli teknologisen pinon eri tasoille. Valtion on hankala puuttua yksittäisten kansalaisten puhetekoihin internetissä, mutta

¹ Yhdysvalloissa juuri internet-palveluntarjoajat ja muut sähköisen viestinnän yritykset ovat pyrkineet romuttamaan verkkoneutraliteetin periaatteen pystyäkseen luomaan liiketoimintaa siitä, että ne saisivat kohdella internet-sisältöjä eriarvoisesti. Internet-palveluntarjoajien asema portinvartijoina vahvistuisi huomattavasti, jos yksittäinen palveluntarjoaja voisi esimerkiksi tehdä erillisiä sopimuksia suoratoistopalveluiden tai sosiaalisen median alustojen kanssa ja teknisin keinoin suosia niitä muiden kustannuksella. Lienee itsestäänselvää, että tämä ei edistäisi demokraattista kulttuuria.

sillä on mahdollisuus vaikuttaa internet-infrastruktuurin muodostaviin yrityksiin, joilla on ainakin periaatteessa tekniset kyvykkyydet ja mahdollisuus säädellä ja hallita puhetta estojen, suodattamisen tai poistamisen keinoin sekä hallita käyttäjien pääsyä tiettyihin palveluihin.

Hieman samaan tapaan tietoverkkojen moraaliseen ja sosiaalisesta vastuullisuudesta kirjoittava Raphael Cohen-Almagor (2015) kiinnittää huomion verkkoneutraliteetin periaatteeseen sekä internet-palveluntarjoajiin ja webhotelleihin. Neutraliteetti voi tarkoittaa yrityksille vapautta toimia sekä käyttäjille vapautta saada ja välittää tietoa, mutta näiden ohien Cohen-Almagor ehdottaa sisältöneutraliteetin (*content net neutrality*) käsitettä, joka mahdollistaisi arvokeskustelun siitä, millaisen sisällön levittämisen internet-palveluntarjoajat ja webhotellit mahdollistavat.

Jo nyt yrityksillä on erilaisia sääntöjä ja käytänteitä sen suhteen, mitä ne pitävät hyväksyttävänä sisältönä. Lisäksi Euroopassa palveluntarjoajat ovat järjestäytyneet ja määritelleet yhteisiä pelisääntöjä (EuroISPA). Usein neutraaleina pidetyt teknologisen pinon tasot suodattavat sisältöjä poistamalla esimerkiksi lapsipornoa tai tekijänoikeuksilla suodatettuja sisältöjä, joten niillä on selkeä portinvartijarooli. Se miten pitkälle ja miten tuo rooli määritellään, on poliittinen kysymys.

Teknologisen pinon merkitys onkin hiljalleen tunnustettu mediatutkimuksen puolella juuri verkkokeskustelujen sääntelyä sekä vihapuheen ja disinformaation torjuntaa koskevilla keskusteluilla. Tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että verkkoviha ja disinformaatio leviävät, koska koko ekosysteemi tukee sitä. Esimerkiksi sisällön moderoinnista kiinnostunut Lorcan Neill (2022) kirjoittaa, että tehokkain lähestymistapa internetin portinvartiuteen edellyttää koko internetinfratruktuurin hyödyntämistä: ei-toivotun sisällön sekä

alustojen sääntöjä tai lainsäädäntöä rikkovan sisällön torjumiseksi tulisi rikkomuksiin syyllistyneiltä käyttäjiltä kumota isännöintipalvelut, purkaa verkkotunnusten rekisteröinnit ja estää maksujen käsittely.

Koko teknologisen pinon kaatuminen esimerkiksi äärioikeistolaisen käyttäjän edessä tarkoittaa käytännössä toimijan sulkemista kokonaan julkisen internetin ulkopuolelle. Neillin mukaan teknologiayrityksillä, jotka ovat alempana teknologisessa pinossa, on perustavanlaatuisempi asema internetin toiminnassa ja siksi niillä on myös ratkaiseva rooli alustalta pudottamisessa.

Toistaiseksi roolit teknologisen pinon eri tasoilla ovat osittain epäselviä, mikä on seurasta internetin nopeasta kasvusta ja siitä, että sääntely tuntuu aina laahaavan perässä. HS Visio on kertonut, kuinka amerikkalaiseen äärioikeistoon lukeutuvien sivustojen Daily Stormerin ja 8kunin lonkerot ulottuivat suomalaisen palvelinyhtiöön. Sivustojen toiminnan mahdollistama verkkopalveluyhtiö Vanwatech on ollut hyvin luova tavassa, jolla se on salannut ja reitittänyt verkkoyhteydet eri maiden – kuten Suomen, mutta myös Hollannin, Lietuan ja Venäjän – kautta. Suomalaisyhtiö Crea Nova lopetti yhteistyön Vanwatechin kanssa vasta ulkoisen paineen vuoksi. (Lappalainen 2022.)

Yhdysvalloissa onkin puhuttu ”alt-techistä”, joka viittaa vaihtoehtoihin alustoihin ja teknologiayrityksiin, jotka mahdollistavat laitaioikeiston sivustojen toiminnan. Alt-tech-yrityksiä voikin löytyä yhtä hyvin Suomesta kuin Kiinasta ja Venäjältä, joiden on tunnustettu tarjoavan turvasatamaa läntisille äärioikeistolaisille toimijoille. (Ryan 2021.)

Tässä työpaperissa huomio on ensisijaisesti digitaalisessa julkisuudessa eli teknologisen pinon kahdella ylimmällä tasolla, jotka kattavat sen mediaekosysteemin osan, jonka kanssa suuri osa länsimaiden kansalaisista on päivittäin

”Viime vuosina nähdyt esimerkit osoittavat, että demokraattisella päätöksenteolla voi vaikuttaa ylikansallisten portinvartijoiden valtaan ja roolin mediaekosysteemissä.”

tekemisissä. Siinä ympäristössä myös alustat ovat riippuvaisia alustoista. Sosiaalisen median yhtiöiden mainostuotot ovat heikentyneet, kun Apple tiukensi sovelluskauppansa yksityisyysehtoja ja vahvisti käyttäjien asemaa. Keskeisiä portinvartijoita ovatkin paitsi alustayhtiöt myös hakukoneet ja niiden algoritmit, perinteinen media ja toimittajat sekä strategiset ammattilaiset ja yksittäiset kansalaiset.

Unohtaa ei voi myöskään teknologisen pinon alinta tasoa eli valtiota (tai valtioryhmiä), joka sääntelee tietoliikennettä paitsi tietoliikenneinfrastruktuurin myös lainsäädännön kautta.

Viime vuosina nähdyt esimerkit osoittavat, että demokraattisella päätöksenteolla voi vaikuttaa ylikansallisten portinvartijoiden valtaan ja roolin mediaekosysteemissä.

Facebookin voimakkaasta lobbauksesta ja todennetusta häirinnästä välittämättä Australia vei vuonna 2021 läpi lain, joka pakottaa isoimmat digiyritykset neuvottelemaan – eli käytännössä maksamaan – perinteisen median kanssa uutisjuttujen käytöstä alustoilla (Hagey ym. 2022). Alustavien tietojen mukaan Facebook ja Google ovat päätyneet maksamaan esimerkiksi Rupert Murdochin omistamalle News Corpille sisällöistä (Benton 2022). Kanadan ja Britannian uskotaan seuraavan Australian esimerkkiä, kun taas Euroopassa toiveet on kohdistettu unionin digitaalisia palveluita ja markkinoita koskevan lainsäädäntöpakettin täytäntöönpanoon.

Kuva 1: Teknologinen pino.

Mukailtu Neill 2022, Fowler & Alcantar 2021 ja Donovan 2019 pohjalta.

Internetin sulkeminen

Internet on hajautettu järjestelmä, jonka toiminta on teknologisen pinon eri toimijoiden ohella riippuvainen myös fyysisistä, maiden ja mannerten välisistä kaapeleista. Täysin suve-reeni, kansainvälisestä tietoliikenteestä irrotettu verkko on toistaiseksi paitsi teknisesti lähes mahdoton myös taloudellisesti suuri riski. Autoritaariset hallinnot tarvitsevat yhteyksiä ulkomaailmaan esimerkiksi talous- ja rahajärjestelmien vuoksi siinä missä demokraattisetkin. Silti yhteydet voi sulkea väliaikaisesti, esimerkiksi alueellisesti tai kohdennetusti. Tätä toimenpidettä kutsutaan "kill switch" -nimityksellä, joka viittaa verkkotoimintojen sulkemiseen hätätilan varjolla.

Verkkoyhteyksien hetkellinen sulkeminen on globaalisti yleisempää kuin voisi kuvitella. Access Now -järjestön laskelmien mukaan vuosien 2018 ja 2021 välillä internet on suljettu kaikkiaan 750 kertaa yli 30 eri maassa. Järjestö määrittelee sulkemisen tahalliseksi internetin tai sähköisen viestinnän häiriöksi, jonka tarkoituksena on tehdä viestintäkanavista käytökelvottomia ja taltuttaa näin informaation liikkuminen tietyllä alueella tai tietyn väestön keskuudessa. Kokonaiset maat kuten Sudan, Uganda ja Myanmar ovat olleet offline-tilassa useiden päivien ajan, kun näiden maiden johtajat ovat pyrkineet rajoittamaan tiedonkulkua ja opposition organisoitumista poliittisten kriisien aikana. (Ks. Díaz Hernández & Anthonio 2022; Guest 2022; Selva 2019.)

Internetin sulkemista voi pitää äärimmäisenä portinvartijamekanismina, joka on käytännössä tunnettu vasta reilun vuosikymmenen ajan. Lähtöpisteenä pidetään Egyptiä, jossa tammikuussa 2011 Hosni Mubarakin hallitus määräsi internet-palveluntarjoajat ja puhelinoperaattorit sulkemaan palvelunsa, minkä lisäksi palveluntarjoajien fyysinen yhteyspiste katkaistiin päivien ajaksi. Pimento ei ollut täydellinen, sillä jotkin toimijat saivat yhteyden ulkomaailmaan esimerkiksi satelliittiyhteyksien kautta, mutta se oli selkeä ennakkotapaus: näin on mahdollista toimia.

Sittemmin autoritaaristen hallitusten kyvykkyydet ovat parantuneet ja teknologia – kuten "pakettien syvätkimous" (*DPI, deep packet inspection*) – mahdollistaa hienovaraisemman puuttumisen tietoliikenteeseen (Guest 2022). Hyvin pitkä tietoliikenteen pimentokaan ei ole mahdottomuus. Esimerkiksi Intian-puoleisessa Kashmirissa oli vuodesta 2019 alkuvuoteen 2021 asti kestänyt 550 päivän sulkutila, joka kohdistui kansalaisten – ja paikallisen median – käyttämiin internet- ja puhelinverkkoihin. Äärimmillään tieto ei kulkenut ollenkaan ulkomaailmaan, mutta ajan myötä esimerkiksi Intian sotilasjoukkojen kanssa alueella liikkuneet toimittajat saattoivat päästä hallituksen suostumuksella verkkoon. (Pandow 2021.)

Ukrainan sodassa on nähty myös, kuinka Venäjä on yrittänyt horjuttaa Ukrainan puolustusta hyökkäämällä maan tietoliikenneinfrastruktuuriin ja näin lamauttaa maan puolustuksen. Helmikuussa Ukraina kuitenkin hyväksyi lain, joka salli yksityisten pilvipalveluntarjoajien isännöidä valtion tietoja sen rajojen ulkopuolella. Maa solmi sopimukset Amazonin, Microsoftin, Oraclen ja Alphabetin kanssa. Lisäksi ukrainalaiset saivat jo sodan alkuvaiheessa tukea internet-infrastruktuurin ylläpitämiseksi Elon Muskin SpaceX-yritykseltä. SpaceX siirsi kymmeniä Starlink-satelliitteja Ukrainan läheisyyteen ja on tarjonnut tuhansia lautasantennivastaanottimia, jotka mahdollistavat paikallisten wifi-verkkojen luomisen. Läntiset yritykset ovat siis ainakin toistaiseksi suojanneet Ukrainaa internetin pimentämiseltä – niissä osissa, joita Venäjä ei ole onnistunut miehittämään. (Ip 2022; Miller ym. 2022; Satariano 2022.)

3. 2020-luvun portinvartijajärjestelmät

3.1 Portinvartijuus erilaisissa media- ja yhteiskuntajärjestelmissä

Portinvartijuuden ilmeneminen yhteiskunnassa on aina riippuvaista vallitsevan viestintäteknologian ja oikeusjärjestelmän lisäksi myös yhteiskunnan arvoista ja normeista. Historioitsija Tony Judt kuvaa teoksessaan *Postwar* (2006), kuinka valtio-omisteiset yleisradioyhtiöt omaksuivat perinteisten arvojen ja hyvän maun vartiijan roolin Länsi-Euroopassa toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä.

Ison-Britannian yleisradioyhtiössä julkaisiin vuonna 1948 sisäiseen käyttöön tarkoitettu ohjekirja, jossa asetettiin standardit hyvälle maulle: vitsejä uskonnoista ei sallittu, vessahuumori oli kielletty samoin kuin kaikki seksuaalisävytteiset viittaukset. Italian yleisradioyhtiö RAI:n pääjohtaja Filiberto Gualan (1954–56) ohjeistuksen myötä yhtiön ohjelmat eivät saaneet kyseenalaistaa perinteisiä perhearvoja tai kuvata asenteita, jotka saattaisivat herättää alhaisia vaistoja. Suomessakin Yleisradio piti esimerkiksi musiikkivalinnoillaan huolta kansan moraalista, mutta yhtä lailla sensuroijina olivat myös äänilevytuottajat.

Judtin mukaan ohjeistukset heijastelivat laajempaa yhteiskunnallista muutosta, jossa valtio ryhtyi korvaamaan kirkkoa ja luokkaa kollektiivisen käyttäytymisen ohjeistajana ja sääntelijänä. Erityisesti Euroopassa viestintäpolitiikka nähtiin yhä vahvemmin osana valtion keinovalikoimaa edistää yhteiskunnallisia tavoitteita (Neuvonen 2019). Valtio-omisteisten radio- ja televisiokanavien ohjelmatarjonnan sääntely oli tähän tehokas keino, koska juuri sähköiset mediat tavoittivat valtaosan kansalaisista eikä muuta tarjontaa juuri ollut. Kaupalliset televisiokanavat yleistyivät Euroopassa vasta 1970–80-luvuilla. Suomessakin Ylellä oli monopoli radiotoiminnassa ja se hallitsi televisiota

vielä 1980-luvun alussa. Monopoli murtui pikkuhiljaa, kun toimilupia myönnettiin kaupallisille paikallisradiokanaville ja MTV käynnisteli omaa uutislähetystoimintaansa. (Herkman 2011.)

Mediatutkijoiden Hannu Niemisen ja Mervi Pantin (2004) mukaan 1990-luvun aikana Suomessa tapahtui siirtymä median kulttuuris-moraalisesta sääntelystä kohti taloudellis-kaupallista sääntelyä. Media ja journalismi alettiin nähdä yhä enemmän julkisen palvelun sijaan markkinahyödykkeenä, jonka tarjoamisessa vapaiden markkinoiden katsottiin ajavan parhaiten niin kuluttajien kuin yhteiskunnankin kokonaisetua.

Ymmärtääksemme paremmin erilaisia portinvartijuuden ilmenemismuotoja tänä päivänä olemme tässä työpaperissa keskittyneet edellä esiteltyjen portinvartijamekanismien ohella portinvartijajärjestelmiin. Samalla haluamme nostaa keskeiseksi jakolinjaksi jännitteen totalitaarisen ja libertaarisen portinvartijuuden välillä. Nämä ääripäät näyttävät dystopiana ja utopiana, jotka auttavat tunnistamaan demokraattisten ja autoritaaristen portinvartijajärjestelmien keskeisiä piirteitä ja yleisimpiä käytössä olevia portinvartijamekanismeja.

Hyvä esimerkki libertaarisen portinvartijuuden ihanteesta on John Perry Barlowin vuoden 1996 “Kyberavaruuden itsenäisyysjulistus”. Barlowin visiossa internetiin oli syntymässä maailma, jossa kenellä tahansa oli mahdollisuus ilmaista itseään ja vakaumuksensa ilman pelkoa pakottamisesta vaikenemiseen tai yhdenmukaisuuteen. Barlow hylkäsi kaikki ideat siitä, että kyberavaruus tarvitsisi sen ulkopuolisen maailman instituutioita tai sääntöjä:

"Meillä ei ole valittua hallitusta, ja tuskin meille sellaista tuleekaan, joten en puhutte teitä sen suuremmalla auktoriteetilla kuin sillä, millä vapaus itsessään aina puhuu. Julistan

rakentamamme globaalien sosiaalisen tilan olemaan luonnollisesti vapaa niistä tyrannioista, joihin tahdotte meidät määrätä. Teillä ei ole moraalista oikeutta hallita meitä, eikä sellaisia pakkokeinoja, joita meillä olisi todellista syytä pelätä." (Suomennos Docventures 2014.)

Internetin valtavirtaistuminen tarkoittikin 1990-luvulla monelle aikalaiskommentaattorille joukkoviestintäkeskeisen julkisuuden murtumista. Eikä ihme. Onhan internetissä valtava demokraatiopotentiaali. Uusi teknologia on mahdollistanut paitsi tiedon nopean ja tehokkaan siirtämisen myös tarjonnut miljardeille ihmisille foorumin ilmaista mielipiteensä, organisoitua ja toteuttaa itseään yksilönä ja yhteiskunnan jäsenenä. Internetin myötä demokraattinen portinvartijuus on entistä hajautetumpaa, vaikka se ei täysin hajautettua olekaan. Todellisuus ei ole vastannut Piilaakson libertaarien toiveita tai 1990-luvun teknoutopistisia kuvitelmia, mutta tuo aateperintö näkyy edelleen siinä, mikä internet on ja miten sitä selitetään. Se heijastuu tänä päivänä visioihin siitä, millaista vapautta edistävää potentiaalia web3:n eli hajautetun internetin ratkaisujen, kuten metaversumin, kehityksessä tulkitaan olevan.

Näin 2020-luvulla voi sanoa, että internetin alkuvuodet näyttävät lähinnä "syntiinlankeemusta edeltäneeltä viattomuuden ajalta" (Inkster 2020). Ensinnäkin teknologian vapauttavaa potentiaalia korostava libertaarinen visio internetistä on ollut sokea sille, mitä teknologinen murros tarkoittaa arkielämässä. Törmäys on ollut raju. Toisekseen internetin, vapauden ja edistyksen ajattelemisen toisiinsa kietoutuneina, vääjäämättöminä voimina on ollut yksi merkittävimmistä virhetulkinnoista, joka on sulkenut silmät myös internet-infrastruktuuriin elimellisesti liittyvältä tiedon portinvartijuudelta.

Teknologia itsessään ei tuota demokraattista kulttuuria. Portinvartijuuden pohja tulisikin hahmottaa sosioteknologisenä, sillä sitä määrittävät yhtä lailla teknologia kuin se, miten ihmiset tuota teknologiaa hyödyntävät. Teknologia itsessään ei avaa tietynlaista julkista tilaa, mutta teknologia voi muokata sitä sosiaal-

lista todellisuutta, jossa poliittinen julkisuus rakentuu. (Ks. Wihbey 2019; O'Hara & Hall 2018; Balkin 2004.) Jokainen viestintäteknologinen muutos onkin muuttanut mediaekosysteemiä ja sen valtasapainoa, kun taas olemassa olevat kulttuuriset, taloudelliset ja poliittiset olosuhteet ovat heijastuneet uuden teknologian omaksumiseen ja soveltamiseen.

Viime vuosina keskustelua portinvartijuudesta on sävyttänyt huoli demokratian kestävydestä ja autoritarismin noususta. Esimerkiksi Freedom Housen arvion mukaan demokratian heikentyminen on vain nopeutunut 2020-luvun alussa. Järjestön viimeisimmän, vuoden 2022 *Freedom in the World* -raportin mukaan autoritaariset toimintatavat ovat leviämässä globaalisti. Autoritarismin nousun yksi ilmenemiskenttä on juuri mediaympäristö, poliittisen puheen ja internetin vapaus. Toimitajat ilman rajoja -järjestö on huomauttanut, että mediaympäristön polarisaatio jakaa kansakuntia sisäisesti, mutta näyttää lisääntyvän myös maiden välillä kansainvälisellä näyttämöllä (RSF 2022a). Tämän ajan yksi paradokseista onkin, että maailma on entistä vahvemmin linkittynyt – viestintäteknologia, talous, liikkuminen – mutta silti koko ajan epäyhtenäisempi tai konfliktialttiimpi (ks. Leonard 2021).

2020-luvulla on turha puhua yhdestä digitaalisesta portinvartijuudesta, vaan mielekkäämpää on hahmottaa portinvartijuus erilaisten järjestelmien kautta. Ihmisten välinen viestintä ja käytössä oleva viestintäteknologia ovat väkeviä voimia, joilla voi edistää vapautta tai sortoa – riippuen siitä, kuka hallitsee niitä. Olemmekin nostaneet libertaarisen portinvartijuuden vastapainoksi totalitaarisen portinvartijuuden, joka on vastinparinsa tapaan (dystooppinen) ideaalityyppi. Totalitaarinen pyrkimys monopolisoida informaatiolähteet, tukahduttaa vapaa tiedonvaihto ja yksilöiden välinen vuorovaikutus eivät ole kadonneet mihinkään, mutta ne ovat muuttaneet muotoaan.

Yhden perinteisen määritelmän mukaan totalitarismi edellyttää virallista ideologiaa, yhden puolueen järjestelmää, jossa keskushal-

linnolla on taloudellisen vallan lisäksi käytösään paitsi armeija myös terrorismiin kykenevät poliisivoimat ja lähes täydellinen teknologinen kyvykkyys joukkoviestinnän hallintaan. Carl J. Friedrich ja Zbigniew K. Brzezinski (1965) nostavat erikseen esiin totalitarismin ja poliittisen kontrollin teknologisen ulottuvuuden, joka koskee asevoimien ja kommunikaation ohella esimerkiksi salaisen poliisin toimintaa eli kykyä tiedonkeruuseen ja valvontaan. Totalitaristisen portinvartijuuden ytimessä onkin pakotettu konsensus, joka saadaan aikaan paitsi joukkoviestintävälineiden monopolilla ja ankaralla sensuurilla myös teknologian valjastamisella yksilöiden oman ajattelun tukahduttamiseksi.

Autoritaaristen ja totalitaaristen yhteiskuntien eroja tutkineen Juan José Linzin (2000) mukaan autoritaarisissa järjestelmissä ideologian rooli on totalitaarisia järjestelmiä vähäisempi. Autoritaariset hallinnot voivat olla hyvin epäpoliittisia ja ne voivat hyväksyä kansalaisten passiivisuuden. Totalitaarisissa järjestelmissä taas virallinen doktriini kattaa kaikki ihmisen elämän tärkeät puolet ja koko yhteiskuntaelämä mobilisoidaan tukemaan järjestelmää. Kurkistusluukkuja ulkopuolelle ei ole. Näin vuosittain alkupuoliskolla lähimpänä totalitaristista valtaa lienee Pohjois-Korea, joka on rakennettu totalitaristisen mallin mukaisesti. Viimeisen parin vuosikymmenen aikana Pohjois-Korea on sallinut erityistalousalueiden rakentamisen ja rajatun internetin käytön hyvin rajatulle osalle väestöstä. Maan digitaaliset kyvykkyudet on ainakin toistaiseksi suunnattu ulospäin (esimerkiksi kyberhyökkäykset ja vakoilu), kun kotimaiset informaation portinvartijuuden keinot ovat toistaiseksi perinteisempiä.

Digitaalisten kyvykkyyksien osalta katse kääntyy tänä päivänä Kiinaan, joka on esimerkki sekä autoritaarisesta että totalitaristisesta portinvartijuudesta. Totalitarismiin kuuluu, että järjestelmää tuetaan poliisin ja erikoisjoukkojen terrorilla, joka kohdistuu hallinnon mielivaltaisesti valitsemiin väestöryhmiin – Kiinan Xinjiangin tapauksessa uiguureihin. Terrorilla valvotaan ideologian

noudattamista, mutta sillä myös ruokitaan sitä. Julkinen tila alistetaan täysin valtion viralliselle opille ja yksilöltä riistetään kaikki vaikutusmahdollisuudet. (Linz 2020.)

Xinjiangin ulkopuolella kiinalainen portinvartijuus on hajautetumpaa, joskin autoritaarista. Autoritarismiin kuuluu tänä päivänä, että monet hallinnot pyrkivät avoimen, suoraviihaisen sensuurin sijaan hienovaraisempaan tiedonvälityksen hallintaan ja mielipiteenmuokkaukseen sekä kriitikkojen hiljentämiseen tai heidän yhteistyön vaikeuttamiseen. Kansalaisille saatetaan sallia tiloja ilmaista itseä tietyissä rajoissa vapaasti, kuten Kiinassa, mutta epäselvyyttä puheen rajojen asettajasta ei sallita. (Ks. Frantz 2018.)

Globaalisti on tunnistettavissa myös maita, joissa on selkeitä autoritaarisia tendenssejä tai maita, joissa demokraattiset instituutiot ovat heikot, mutta kansalaisilla on pääsy tietoon erilaisia kanavia pitkin. Esimerkiksi Brasilia ja Filippiinit ovat olleet viime vuosina Suomesakin esillä populistipresidenttensä ansiosta, mutta molemmissa maissa kansalaiset ovat aktiivisia sosiaalisen median käyttäjiä. Media-kenttä koostuu sekä keskittyneestä, melko suosituista perinteisen median (etenkin televisio ja radio) tarjonnasta sekä digitaalisesta ympäristöstä, josta löytyy vaihtoehtoisia informaatio-kanavia. (Ks. Newman ym. 2022.)

Näissä maissa disinformaatio ja manipulaatio ovat kuitenkin aitoja ongelmia. Osasyynä on sillä, että sosiaalisen median yhtiöt palvelevat eri maita ja kielialueita eriarvoistavasti. Digitaalinen keskustelu-ympäristö on esimerkiksi puutteellisen moderaation vuoksi epävakampaa kuin lännessä. Vaikka tilanne alustalle sopimattomaan tai ei-toivotuun sisältöön puuttumisen suhteen olisi Yhdysvalloissa huono, on se muualla – etenkin germaanisten ja romaanisten kieliryhmien ulkopuolella – paljon huonompi. Se voi olla huonompi myös siksi, että hallitus on kyennyt viemään läpi internet-sisältöjä rajoittavaa lainsäädäntöä, johon myös isot alustayhtiöt ovat sopeutuneet. Esimerkiksi Indonesian uusi sisältöön ja alustojen keräämään dataan kohdistuva lainsäädäntö tarkoittaa käytännössä

portinvartijuuden keskittämistä ja mahdollisesti kansalaisten ilmaisunvapauden rajoittamista. (Ks. Frenkel & Kang 2022; Telling & Criddle 2022.)

3.2 Demokraattinen portinvartijuus: Yhdysvallat, EU ja Suomi

Internet tarjoaa länsimaisessa, demokraattisessa mediaympäristössä kokemuksen vapaudesta, liikkumisesta tiedon valtatiellä. Tavallinen suomalainen käyttäjä ei juuri huomaa eroa surfataksaan verkossa Helsingissä, Berliinissä tai New Yorkissa. Tästä huolimatta läntinen internet-sääntely on osittain eriytynyttä, hieman samaan tapaan kuin historiallisesti muodostuneet mediajärjestelmät. Daniel Hallin ja Paolo Mancini (2004) jakoivat klassikotutkimuksessaan Euroopan ja Pohjois-Amerikan valtioiden mediajärjestelmät kolmeen erilaiseen ryhmään: Pohjois-Euroopassa vallitsevaan demokraattis-korporatistiseen malliin, Etelä-Euroopassa yleiseen pluralistis-polarisoituneeseen malliin sekä Pohjois-Amerikassa ja Britanniassa vallitsevaan liberaaliin malliin. Digitalisoituminen ei ole mullistanut tätä mediakulttuurista perusasetelmaa. Erilaiset perinteet perinteisen median sääntelystä vaikuttavat edelleen internet-sääntelyyn ja digitaalisen ajan portinvartijuuden ilmenemismuotoihin, joihin heijastuvat käsitykset sananvapaudesta sekä se, miten valtio sääntelee paitsi yrityksiä ja niiden toimintaympäristöä myös yksilöiden ja yritysten välisiä suhteita. (Fukuyama & Grotto 2020.)

Tänä päivänä demokraattisen portinvartijuuden kannalta olennaista on ymmärtää kahtiajako EU:n ja Yhdysvaltain välillä. Yhtäältä EU lähestyy internetin sääntelyä painottaen käyttäjien yksityisyyttä ja yritysten vastuuta, kun taas Yhdysvalloissa keskeistä on markkinoiden vapaus ja teknologiset innovaatiot (ks. esim. O'Hara & Hall 2018). Toisaalta julkisessa keskustelussa unohtuu usein, miten eri tavoin sananvapautta Yhdysvalloissa ja Euroopassa tulkitaan. Viimeisen 50 vuoden aikana Yhdysvaltain ja monien Euroopan

maiden tavat lähestyä esimerkiksi rasistista puhetta tai vihapuhetta ovat eriytyneet merkittävästi. Syynä ovat olleet Yhdysvaltain korkeimman oikeuden ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen linjaavat päätökset, joissa näkyvät erilaiset poliittiset kulttuurit sekä erilainen lainsäädäntöpohja ja erot oikeuskäytännöissä. (Bleich 2014.)

Sananvapaus on yksi länsimaisen, liberaalin demokratian perustavimmista oikeuksista, jonka pohja on valistuksen ajan ihmisoikeusajattelussa. 1900-luvun aikana se kehittyi liberaalista vapaudesta perus- ja ihmisoikeudeksi, jota voidaan rajoittaa muiden oikeuksien turvaamiseksi. Yhdysvalloissa sanan- ja lehdistönvapaus on ennen kaikkea vapautta valtion sensuurista. Perustuslain ensimmäinen lisäys kieltää valtiota rajoittamasta sananvapautta, joka on oikeutena lähes absoluuttinen. Vain välitön kansallisen turvallisuuden uhka voi rajoittaa mediaa julkaisemasta sen hallussa olevia tietoja. Myös kunnianloukkausten osalta vastaajan on pystyttävä osoittamaan, että median esittämä kuvaus on ollut faktisesti väärä ja pyrkimyksettään aidosti pahantahtoinen. Lisäksi radio- ja televisiotoimintaa koskee joitakin rajoituksia, mutta alan sääntely on viime vuosikymmeninä heikentynyt.

Sosiaalisen median sääntelyn kohdalla katse on Yhdysvalloissa kohdistunut alustayrityksiin, joilla on yksityisinä toimijoina valta päättää, millainen puhe on sallittua juuri heidän alustoillaan. Vaikeat sananvapauskysymykset on ikään kuin ulkoistettu yrityksille, kun poliittinen paine – tai pikemminkin markkinapaine – on kasvanut ei-toivotun puheen tai disinformaation suodattamiseksi tai poistamiseksi.

Seuraukset ovat olleet ristiriitaiset. Ensinnäkin alustayhtiöt ovat paikoin tehokkaampia estämään kuvat naisten nänneistä kuin koronaan liittyvää disinformaatiota. Alustat ovat estäneet myös oikeita tietoja leviämästä, koska ne on liputettu vääriksi. Kestävää teknologista ratkaisua ei ole keksitty. Toiseksi sosiaalisen median yhtiöiden rajoitukset, kieltotoimenpiteet ja alustoilta pudottaminen ovat ohjanneet käyttäjiä yhä pienemmille alustoille. Ja kun valtio ei ole ollut aktiivinen toimija sananva-

pauden rajojen asettajana, ovat teknologisen pinon eri tasot joutuneet sellaisiksi. Paine on kohdistunut paitsi sosiaalisen median yhtiöihin myös internet-palveluntarjoajiin ja pilvipalveluihin. Voikin sanoa, että mitä epäselvempi alustayhtiöiden vastuu lainsäädännön näkökulmasta on, sitä enemmän vastuu portinvartijudesta lankeaa teknologisen pinon eri tasoille.

Euroopassa ajatellaan, että pelkkä sananvapaus ei riitä, vaan lainsäädäntö pyrkii myös turvaamaan kansalaisille vapauden saada monipuolisesti tietoa ja valmiudet käyttää viestinnällisiä oikeuksia. Euroopassa onkin puhuttu viestinnällisestä hyvinvointivaltiosta, jonka erityismuotona voi pitää Suomessakin ideaalina olevaa pohjoismaista viestinnällistä hyvinvointivaltiota. (Neuvonen 2019.) Esimerkiksi yleisradiotoiminta on turvattu Amsterdamin sopimuksen lisäpöytäkirjassa liittämällä se yhteiskunnan “demokraattisiin, yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin tarpeisiin samoin kuin tarpeeseen turvata viestinnän moniarvoisuus” (EUVL C 340/109 1997).

Lisäksi Euroopassa sananvapauten liittyy velvollisuuksia ja vastuita. Sananvapaus on suhteellinen oikeus ja sitä on oltu valmiita myös rajoittamaan (mm. kiihottaminen kansanryhmää vastaan). Digitaalinen ympäristö ei ole poikkeus. Saksassa tuli vuoden 2018 alussa voimaan NetzDG-laki, joka velvoittaa suuret sosiaalisen median yritykset poistamaan vihapuheeksi tulkittavat viestit vuorokauden tai viikon kuluessa siitä, kun niistä on ilmoitettu yhtiölle. Kiistanalaisen lain keskeisenä tavoitteena on ollut torjua disinformaatiota ja ekstremismiä sekä varmistaa, että se mikä on laitonta ihmisten välisessä kanssakäymisessä, on laitonta myös verkossa. Uusi lainsäädäntö on herättänyt huolta sensuurista ja ylisääntelystä, mutta se on myös siirtänyt päätäntävaltaa sopivan puheen osalta alustayhtiöille, joiden vallankäyttö ei ole erityisen läpinäkyvää. (MacMillan 2019.)

Sillä mitä tapahtuu Saksassa ja EU:ssa on kokoaan suurempi vaikutus globaalisti. Anu Bradford (2020) on nimennyt tämän ilmiön “Brysselin vaikutukseksi”, jolla hän kuvaa eurooppalaisten valtioiden sääntelyvaltaa globaa-

leissa verkostoissa. Juuri tämän vaikutuksen vuoksi EU:n digitaalisia palveluita ja markkinoita koskeva lainsäädäntöpaketti on globaalisti kiinnostava.

Viiden mittavan lainsäädäntöehdotuksen sarja on osa EU:n vuonna 2020 hyväksymää datastrategiaa, jolla EU hakee eräänlaista kolmatta tietä datatalouteen yhdysvaltalaisen voiton maksimoinnin liiketoimintamallin ja kiinalaisen valtiollisen valvonnan mallin väliltä. EU:n ajaman eurooppalaisen mallin tavoitteena on rakentaa vahva datatalouden sääntelykehys, joka sekä suitsii suurten verkkoalustojen valtaa, vauhdittaa datan jakamista että vahvistaa ihmisten mahdollisuutta valvoa oman datan käyttöä – ja näin myös vaikuttaa siihen. Kunnianhimoisena pyrkimyksenä on, että EU:n sääntelymalli toimisi esikuvana muille maille, kuten GDPR on toiminut tietosuojalainsäädännön suunnannäyttäjänä maailmanlaajuisesti (esim. Brasiliassa ja Intiassa). Samalla sääntelypaketin on tarkoitus täydentää GDPR:ää, koska yksin sen avulla ei kyetty vähentämään datajättien vaikutusta pieniin ja keskisuuriin yrityksiin sekä kuluttajiin. (Bräutigam ym. 2022.)

Media- ja informaatioympäristön portinvartijuuden näkökulmasta EU:n sääntely tähtää ennen kaikkea haittojen torjuntaan ja riskien ehkäisyyn. Tavoitteena on muun muassa estää laittoman sisällön, disinformaation ja vihapuheen leviäminen digitaalisissa ympäristöissä ja varmistaa käyttäjien perusoikeuksien suojelu. Tarkemman sääntelyn kohteena ovat Facebookin ja Googlen kaltaiset suurimmat verkkoalustat ja hakukoneet. Niitä kutsutaan lainsäädäntöpaketin eri säädöksissä vähän sekavasti eri termein: ydinalustapalveluiksi, erittäin suuriksi alustoiksi tai portinvartijoiksi.

Digimarkkinasäädöksen portinvartijamääritelmä on markkinaoikeudellinen. Portinvartijoita ovat ne toimijat, jotka kontrolloivat markkinoille pääsyä, ja joista muut toimijat ovat riippuvaisia. Digipalvelusäädöksessä taas puhutaan erittäin suurista alustoista (*very large online platforms*), mutta käytännössä kyse on tässäkin tapauksessa datajättien

portinvartijavallan suitsimisesta. Niihin kohdistetaan tiukimmat velvoitteet muun muassa laittomien sisältöjen, vihapuheen ja disinformaation torjunnan osalta. Kuten yllä on kuvattu, historiallisesti tarkasteluna haittojen ehkäisy on kuitenkin vain yksi osa informaation portinvartijuutta. Perinteinen journalistinen media on tunnustettu neljäntenä valtiomahtina, koska sen toiminta perustuu itsesääntelyyn ja uloslausuttuun eettiseen koodistoon. Lisäksi sähköisen median eli radio- ja televisiotoiminnan lainsäädännöllinen asema on poikennut jonkin verran lehdistöstä. Lupa-järjestelyt tai yleisradiotoiminta on nähty hyväksyttäviksi, koska on ajateltu, että rajallisten radioaaltojen ja kanavapaikkojen maailmassa sananvapautta rajoittamalla voidaan edistää – ehkä paradoksaalisesti – sananvapautta ja sisältöjen monimuotoisuutta. Perinteisen median toimijat on ajateltu erityisen keskeisiksi juuri julkisuuden muotoutumisen kannalta ja toimittajille on annettu myös joitakin erityisoi-keuksia. (Neuvonen 2019.)

Internet, digitaalinen murros ja sosiaalisen median kasvu keskeiseksi julkiseksi tilaksi on lisännyt vaatimuksia tunnustaa myös alustayritykset medioiksi ja ulottaa tavalla tai toisella mediasääntely myös niihin (ks. Napoli 2019). Francis Fukuyama ja Andrew Grotto (2020) ovatkin verranneet suurimpien alustayhtiöiden

yhteiskunnallista roolia juuri 1950–70-lukujen radio- ja televisiomonopoleihin. Tuolloin sähköisten välineiden keskeisellä valta-asemalla ja kilpailun niukkuudella perusteltiin sääntelyä, jolla puututtiin myös julkaistavien sisältöjen laatuvaatimuksiin.

Näin pitkälle menevä sääntely tai julkisen tahon suorittama viestintäpoliittinen ohjaus ei ole enää digitaalisessa ympäristössä realismia. Siitä huolimatta on tärkeää huomioida, kuinka käytännössä kaikki digitaalisen ajan portinvartijamekanismit koskettavat myös alustoja. Ne ovat keskeinen osa julkista infrastruktuuria, jonka ulkopuolelle jäämisellä on kustannus. Ne mahdollistavat kansalaisten välistä kommunikaatiota ja fasilitoivat yhteiskunnallista vuorovaikutusta. Ne kanavoivat käyttäjiä, suodattavat tietoja ja sensuroivat sekä informaatiota että käyttäjiä.

Alustayhtiöt ovat väistäneet julkaisijan vastuuta sisällöistä, mutta tästä huolimatta ne ovat omaksuneet roolin, jossa ne tekevät koko ajan – algoritmisesti, tekoälyn avulla tai ihmisten tekemänä – sisällöllisiä päätöksiä, joilla ne yrittävät vastata joko valtion tai käyttäjien vaatimuksiin. Se millaiseksi demokraattinen portinvartijajärjestelmä tulevaisuudessa muotoutuu riippuu yhtä lailla Piilaakson alustayrityksistä kuin lainsäätäjien valinnoista Yhdysvalloissa ja Euroopassa.

Viktor Orbánin Unkari on keskittänyt portinvartijavaltaa

Kansainvälisessä keskustelussa Unkaria on jo pitkään pidetty esimerkkinä autoritarismia kohti luisuneena demokratiana. Vuodesta 2010 yhtäjaksoisesti maata hallinneen Viktor Orbánin ja hänen Fidesz-puolueensa ote keskeisistä demokraattisista instituutioista – kuten tuomioistuimista, yliopistoista, vaalijärjestelmästä ja mediasta – on kiristynyt vuosi vuodelta. Niitä ei ole välttämättä hävitetty kokonaan, vaan niiden asemaa on kärsivällisesti heikennetty ja delegitimoitu. Joukkotiedotusvälineiden osalta voidaan puhua jo hyvin keskitetystä portinvartijuudesta. Toimittajat ilman rajoja -järjestön mukaan Orbánilla ja Fidesz-puolueella on kontrollissaan suurin osa alueellisista ja kansallista sanomalehdistä, radiotaajuuksista ja televisiokanavista, minkä lisäksi julkinen yleisradiotoiminta on valjastettu hallinnon propagandakoneeksi (RSF 2022b).

Ainakaan toistaiseksi Unkarin mediaympäristöä ei ole täysin suljettu kriittisiltä ääniltä. Itsenäisiä medioita toimii yhä markkinoilla, mutta ne ovat jatkuvan poliittisen, taloudellisen ja lainsäädännöllisen painostuksen kohteena. Useita yksityisiä mediatoimijoita on viime vuosina kaapattu (esim. Index.hu) osaksi Kesma-säätiön mediaimperiumia ja lähetyslupia on peruttu (esim. Klubradio 2021).

Hallitus syyttää säännöllisesti kriittistä mediaa valeutisten jakamisesta ja väittää sen olevan yhdysvaltalaisen miljardöörin George Sorosin talutusnuorassa. Hallitusta lähellä olevat tahot ovat tehtailleet säännöllisesti oikeusjuttuja liian liberaaleina pidettyjä medioita vastaan. Hallitusta kritisoineet toimittajat ovat joutuneet painostuksen ja julkisten likakampanjoiden kohteeksi. Unkari on tiettävästi EU:n ainoa maa, jonka on epäilty laittomasti valvoneen toimittajia Pegasus-ohjelmistolla. (Ks. Walker 2022.)

Korona-aikana Orbánin ote Unkarin mediaympäristöstä on entisestään kiristynyt. Maaliskuussa 2020 Unkarin parlamentissa hyväksyttiin laki, jonka mukaan väärän tiedon levittämisestä – esimerkiksi liittyen koronavirukseen tai hallituksen toimenpiteisiin – voidaan tuomita jopa viideksi vuodeksi vankilaan. Maassa, jossa toimittajia syytetään jatkuvasti valeutisten levittämisestä, lain hiljennysvaikutus on merkittävä. Unkarilaisten toimittajien mukaan laki on jo merkittävästi vaikeuttanut haastattelujen saamista. (IFJ 2021.)

3.3 Autoritaarinen portinvartijuus: Venäjä ja Kiina

Venäjän hyökkäys Ukrainaan keväällä 2022 ja sitä seuranneet kuukaudet ovat paljastaneet entistä selkeämmin presidentti Vladimir Putinin pyrkimyksen keskittää valtaa sekä rajoittaa tiedonvälitystä ja kansalaisten oikeuksia vapaaseen mielipiteenilmaisuun. Vain viikkoja hyökkäyksen jälkeen Venäjä vei läpi lainsäädännön, joka estää kansalaisia tai medioita välittämästä totuutta sodasta sakkujen ja pitkien vankeusrangaistusten uhalla. Samalla hallinto syvensi informaatiotilan sulkua. Se päätti esimerkiksi

rajoittaa tai sulkea venäläisiltä pääsyn moniin länsimaisiin palveluihin kuten uutissivustoille ja sosiaalisen median alustoille, kuten Facebookiin, Twitteriin ja Instagramiin. Hallinto pakotti myös merkittävimmät riippumattomat radio- ja tv-kanavat Echo Moskyn ja Dozhdin lopettamaan toimintansa Venäjän maaperällä.

Ajatus digitaalisen rautaesiripun laskeutumisesta on toistunut länsimediassa. Lontoon King's Collegen tutkija Gregori Asmolov totesi *The Economist* -lehden (2022) haastattelussa, että sodan verukkeella presidentti Vladimir Putin on käytännössä onnistunut muuttamaan Venäjän irtikytketyksi yhteiskunnaksi.

Venäjä on ollut autoritaarisen portinvarti-juuden tiellä jo pitkään, mutta hallinnon ote internetin informaatiotilasta on tiukentunut askel kerrallaan. Internetin mahdollistama tiedon vapaus näyttäytyi uhkana Venäjän kansalliselle turvallisuudelle jo turvallisuusneuvoston vuoden 2000 arvioissa, mutta hallinnon tiedonvapautta rajoittavat toimenpiteet kohdistuivat pitkään ensisijaisesti perinteiseen mediaan. Vuodesta 2007 lähtien hallinto on hyödyntänyt myös internet-palveluntarjoajia ja mobiilioperattoreita, joille se on sälyttänyt vastuun ekstremistisen sisällön sekä esimerkiksi blogien ja alustojen tietoliikenteen sulkemisesta. Silti venäläiset internetin käyttäjät ovat kyenneet hyödyntämään sekä tor-verkkoja, VPN-yhteyksiä että erilaisia sosiaalisen median alustoja kuten VKontakte tai Facebook. Oppositio toimija Aleksei Navalnyin ympärille kasvanut liikehdintä näkyi some-alustojen ohella etenkin Youtubessa. (Soldatov & Borogan 2022.)

Kuvaavaa on, että Venäjän hallitus on vuosina 2011–2020 lähettänyt yli 123 000 yksittäistä pyyntöä Google-hakuun tai YouTubeen liittyvän sisällön poistamiseksi. Määrä on yli kymmenkertainen verrattuna esimerkiksi Yhdysvaltoihin tai Intiaan. (Zakharov & Churmanova 2021.)

Viimeistään vuodesta 2017 Putinin hallinto on systemaattisesti ja entistä päättäväisemmin pyrkinyt paitsi rajaamaan kansalaisten toimijuutta myös vaikuttamaan internetin portinvarti-joihin. Syyt ovat olleet erityisesti sisäpoliittisia, mutta toiminnalla on ollut myös ulkopoliittisia ulottuvuuksia. Vuonna 2019 presidentti Putin allekirjoitti lain, joka mahdollistaa Venäjän irrottautumisen kansainvälisestä internetistä (ns. suvereeni internet) kansallisen turvallisuuden nimissä. Tavoitteena on ollut, että Venäjä kykenisi esimerkiksi eristämään tietyt verkon osat, katkaisemaan tarvittaessa yhteydet tietyltä alueelta (mm. mielenosoitusten vuoksi) sekä estämään VPN-palveluita toimimasta ja vähintään hidastamaan tai tukahduttamaan liikennettä tietystä alustasta tai verkkosivustosta (mm. some). Toimet ovatkin kohdistuneet myös läntisiin teknologiayrityksiin, niiden

mahdollistamaan tiedonvälitykseen ja niiden keräämään dataan. Esimerkiksi Google ja Apple poistivat opposition äänestyssovelluksen kaupoistaan syksyllä 2020. (Soldatov & Borogan 2022.)

Silti vielä vuonna 2020 saattoi kirjoittaa, että Venäjällä on ongelmia suojata omaa informaatiotilaansa. Kontrasti suhteessa Kiinaan on ollut ilmeinen. Venäläinen internet-käyttäjä on vielä kevääseen 2022 asti päässyt halutessaan käsiksi moniin riippumattomiin tietolähteisiin ja saanut surffata internetissä verraten vapaasti, ja vielä sodankin aikana teknologisesti kyvykkäimmät käyttäjät ovat päässeet moniin blokkattuihin palveluihin. Ainakaan ennen sotaa Venäjän jatkuvat pyrkimykset pakottaa venäläiset käyttäjät venäläisille alustoille eivät ole onnistuneet.

Kiinassa sen sijaan on yli miljardi internetin käyttäjää, mutta yhteydet ulkomaailmaan kiinalaisessa verkossa ovat olleet jo vuosien ajan niin rajatut, että käytännössä kyse on eri internetistä kuin länsimaissa. Kaikki keskeiset alustat ovat kiinalaisia, internet-palveluntarjoajia on rajallinen määrä ja infrastruktuuri on pitkälle valtion omistamaa. (Hillman 2021.) Siinä missä Venäjä on luottanut enemmän perinteisiin pakotusmekanismeihin kuten häirintään, pelotteluun ja epämääräisiin tai epäjohdonmukaisesti sovelletuihin puhetta rajoittaviin lakeihin (Sherman 2022), on Kiinassa tekninen infrastruktuuri ja mediaekosysteemi viritetty johdonmukaisesti tiedon rajoittamiseen ja toisinajattelun tukahduttamiseen.

Kiinan mallia on kutsuttu “suureksi palo-muuriksi” tai “digitaaliseksi autoritarismiksi” (ks. Griffiths 2019; Polyakova & Meserole 2019), mutta myös sen verkottuneen luonteen vuoksi “verkottuneeksi autoritarismiksi”. Rebecca MacKinnonin (2011) mukaan verkottuneessa autoritarismissa yksi valtapuolue hallitsee monia keskusteluita, mutta samaan aikaan se sallii kuitenkin jossain määrin keskustelua yhteiskuntaa koskevista ongelmista erilaisilla verkkoalustoilla.

Kiinassa kansalaiset ovatkin käyttäneet internetiä ja eri alustoja kiinnittääkseen huomiota sosiaalisiin ongelmiin tai korruption kaltaisiin epäoikeudenmukaisuuksiin. Kiinalaiseen

internettiin muodostunut aika ajoin poleemisia julkisia tiloja, jotka järjestelmän osittain sirpaloitunut ja tilanteisiin mukautuva luonne on mahdollistanut (on sitten kyse Weibo-keskusteluista 2010-luvun alussa tai WeChatin pienemmistä ryhmäkeskusteluista). Tämän seurauksena keskimääräinen henkilö, jolla on yhteys verkkoon, saattaa kokea tiettyä vapautta toimia, mikä voi tuntua siltä, että hänellä on kyky puhua ja tulla kuulluksi tavoilla, jotka eivät ole olleet mahdollisia klassisen autoritaarisuuden alla. (Ks. Lei 2018; MacKinnon 2011.)

Kiinalaisesta näkökulmasta onkin mahdollista ajatella, että valtion massiivinen datankeruu ja monitahoinen valvonta, jotka ulottuvat kansalaisen arkeen esimerkiksi sosiaalisen luottoluokitusjärjestelmän muodossa, hahmottuvat myös jonkinlaisena valtion huolenpitona. Tällöin kiinalainen malli kehystyy dystopian sijaan uudenaikaisena yhteiskuntasopimuksena, joka lupaa kansalaisille turvaa ja arjen sujuvuutta. (Chin & Lin 2022.)

Suhteessa läntisiin demokratioihin kiinalainen verkottunut portinvartijuus on joka tapauksessa keskittynyttä. Ote internetistä on tiukentunut Xi Jinpingin valtakaudella ja vain hieman yksinkertaistaen Kiinan mediaekosysteemissä jokainen toimija – niin kansalainen kuin yksityinen yritys – on riippuvainen kommunistisen puolueen hyvästä tahdosta. Tämä on korostunut vuosina 2021 ja 2022, kun Kiina on tiukentanut otettaan teknologiajäteistä. Kiinassa jokainen verkossa toimiva yritys on vastuussa kaikesta, mikä näkyy hakukonehauissa, blogialustoilla tai viestiverkostoissa. Juridinen vastuu yltää aina siihen, mistä käyttäjät keskustelevat. Tällä tavalla hallitus jakaa sensurointi- ja valvontavaltaa läpi teknologisen pinon yksityisille yrityksille, jotka ovat perustaneet satojen, jopa tuhansien, työntekijöiden moderointi- ja sensurointiosastoja. Rärkeimmillään sensuroijat ovat pyyhkineet pois useiden toisinajattelijoiden tai kriitikoiden tilit ja niiden historian, mutta hallinnon kannalta tehokkaampaa voi olla, että käyttäjät saattavat itse nähdä julkaisemansa viestit, mutta muut eivät niitä näe. Samoin alustat estävät esimerkiksi tiettyjen sanojen ja ilmausten käytön, mikä rajoittaa jo sitä, mistä voi puhua.

Tarvittaessa Kiina on valmis käyttämään valtion työntekijöitä trolliarmeijana, joka hyökkää yksittäisiä käyttäjiä vastaan tai suistaa keskusteluita raiteiltaan. (Ks. Hillman 2021; Strittmatter 2020; Griffiths 2019; MacKinnon 2011.)

Hong Kong Free Pressin David Bandurski (2017) kirjoittaa, että yhden palomuurin sijaan kyse on “yksilön ympäröivästä palomuurien parvesta”. Etenkin kun vastuu sisällöistä on ulotettu portinvartijayritysten ohessa myös chat-ryhmien sisälle eli tavallisiin käyttäjiin. Tavallisten kiinalaisten edellytetään verkossa noudatettavan ohjeita, joissa mainitaan esimerkiksi sosialistiset ydinarvot, positiivinen ja terve verkkokulttuuri ja vastuu siitä. Bandurskyn mukaan internet on ollut voimauttava tekijä Kiinassa, mutta se on toiminut myös Troijan puuhevosena, joka mahdollistaa valtiolle kansalaisten kaikkein intiimeimpienkin viestien seurannan.

Autoritaariseen portinvartijuuteen kuuluu, että eriävät mielipiteet tukahdutetaan, mutta niiden esittäjiä ei välttämättä pyritä tuhoamaan. Kiinassa portinvartijuus on kuorutettu kommunistisen puolueen jargonilla, mutta ensi kädessä tavoitteena on rajoittaa kansalaisten ryhmätoimintaa ja estää kansalaisia näkemästä poliittisia vaihtoehtoja. Kiinan valtio on ikään kuin portinvartijoiden portinvartija, joka asettaa lait ja säädökset, joilla se pyrkii vahvistamaan ja legitimoimaan puolueen valta-aseman. Kerta toisensa jälkeen hallinto on osoittanut suurille digiyrityksille ja heidän omistajilleen sekä yksittäisille käyttäjille toiminnan rajat. Puolueen etu on, jos passiiviset kansalaiset hyväksyvät puolueen hallinnon ja keskittyvät elintason nousuun tai vaikkapa kaupallisen internetin tarjoamiin mahdollisuuksiin. Sen sijaan Xinjiangissa, jonka voi nähdä myös kiinalaisen järjestelmän eräänlaisena kokeiluna (ks. tietolaatikko), on tunnistettavissa myös totalitaristisia piirteitä.

Venäjän ja Kiinan digitaalinen autoritarismi ei ole ainoastaan sisäpoliittista, vaan siinä on merkittävä ulkopoliittinen juonne. Venäjä on tunnettu monipuolisesta informaatiovaikutamisesta, kun taas Kiina seuraa tarkkaan paitsi omia kansalaisiaan myös Kiinaa koskevia

lausuntoja ulkomailla. Kiina on suuren markkinansa ansiosta asemassa, jossa se on kyennyt “viemään” sensuurin rajojensa ulkopuolelle pakottamalla toimijoita joko kieltämään Kiina-vastaisia sisältöjä, muuttamaan kantaansa Kiina-myönteisiksi tai sensuroimaan itseään (O’Connell 2022). Ylipäätään autoritaarisen portinvartijuuden tulevaisuus näyttää

kytkettyvän erityisen vahvasti Kiinaan, sillä maa on alkanut viedä entistä voimakkaammin valvomiseen, mielipiteiden tukahduttamiseen ja manipulointiin käytettävää teknologiaa ja kouluttaa muita ei-niin-demokraattisia maita tuon teknologian käytössä (Polyakova & Meserole 2019).

Xinjiang ja totalitaarinen portinvartijuus

Terrorismin vastaisen sodan varjolla Kiina on luonut Xinjiangin provinssiin modernin version orwellilaisesta painajaisesta. Alueella asuva muslimivähemmistö, uiguurit, on valjastettu jatkuvan valvonnan kohteeksi. Valvonnassa hyödynnetään kokonaisvaltaisesti uusinta teknologiaa: tekoälyä, biometristä dataa, kasvojen- ja äänentunnistusta sekä sosiaalista mediaa. Kaikkea liikkumista ja viestintää tarkkaillaan tauotta. Massiivisen datan keruun julkilausuttuna tavoitteena on ennaltaehkäistä rikoksia. Pienimmästäkin säröstä henkilön profiilissa voi joutua passitetuksi keskityslleirille, jossa vankeja aivopestään Kiinan virallisella propagandalla. Lehtitietojen mukaan näille “uudelleen koulutusleireille” on suljettu jopa miljoona uiguuria. Xinjiangissa elävät kutsuvat dystopiaansa “tilanteeksi”. (Epp ym. 2022.)

Totalitarismia tutkineen Carl Joachim Friedrichin (1953) mukaan totalitarismi on yhdistelmä kaikki ihmiselämän tärkeät puolet kattavaa ideologiaa, ihmisten ja joukkotiedotusvälineiden teknologisesti taattua valvonnan monopolia ja terroristisen poliisivalvonnan järjestelmää, jonka toiminta kohdistuu paitsi hallinnon selviin “vihollisiin” myös mielivaltaisesti valittuihin väestöryhmiin. Xinjiangin “tilanne” noudattelee hämmästyttävällä tarkkuudella tätä vuosikymmeniä sitten luotua määritelmää. *Totaalinen poliisivaltio* -kirjan (2022) kirjoittaneen toimittaja Geoffrey Cainin mukaan suurin ero Xinjiangin ja aiempien totalitaaristen kokeilujen välillä on siinä, että vasta nykyään teknologia on riittävän hyvää, että scifi-kirjoissa kuvattua todellisuutta voidaan jäljitellä pienimpiä yksityiskohtia myöten. Viimeisen vuosikymmenen aikana Kiina on lappanut rahaa digitaalisen kameravalvonnan, kasvojen- ja äänentunnistusteknologian sekä neuroverkkojen kehittämiseen. Teknologiset kehitysloukat – joita myös länsimaiset pörssiyritykset ovat olleet mahdollistamassa – ovat luoneet edellytykset totaalisen poliisivaltion synnyttämiselle Xinjangiin.

Ennennäkemättömän nopea teknologinen kehitys yhdistettynä autoritaaristen johtajien nousuun on vaarallinen yhdistelmä. Kiina on onnistunut Xinjiangin-kampanjalla luomaan todennäköisesti maailman suurimman digitaalisen ulkoilmavankilan. Se on yksi varhainen välähdyksi siitä, mitä totalitaarinen portinvartijuus voi tulevaisuudessa olla (Polyakova & Meserole 2019). Geoffrey Cainin (2022) mukaan tekoälypohjaisen valvonnan vaarat tulisi ottaa tosissaan myös länsimaissa. Kysymys ei kuulu, tulevatko ne osaksi yhteiskuntia lähitulevaisuudessa, vaan kun ne tulevat, pystyvätkö hallitukset, hallitusten väliset yhteistyöjärjestöt ja arvokasta henkilödataa hallinnoivat yritykset säätämään tekoälyä niin, että samalla huolehditaan demokratian suojaamisesta.

4. Lopuksi: EU tarvitsee vision digitaalisesta viestinnällisestä hyvinvointivalttiosta

Viime kädessä informaatioympäristön portinvartijuudessa on kyse vallasta. Portinvartijuus on kykyä vaikuttaa siihen, mikä tieto löytää kansalaiset ja kuinka sosiaalinen todellisuus kehystetään. Utismediat olivat 1900-luvun keskeisimpiä portinvartijoita. Portinvartijuutta tarkasteltiin pitkään nimenomaan yksittäisten toimittajien tai toimitusten valtaana vaikuttaa siihen, millaista informaatiota portin läpi pääsi. Kuten yllä kerrottu tarina Mr. Gatesista osoittaa, valinnat saattoivat olla hyvin subjektiivisia, koska loppujen lopuksi jokainen toimittaja on kulttuurinsa edustaja ja maailmankuvansa vanki.

1900-luvun jälkimmäistä puoliskoa on pidetty uutisjournalismin ”kultakautena”. Journalismi ammattina professionalisoitui ja omaksui normatiivisen portinvartijaroolin. Objektiivisuus ideaalina nousi keskeiseksi kriteeriksi. Journalistien odotettiin tuottavan uutisia, jotka ovat julkisen keskustelun kannalta tärkeitä, ja välttävän uutisoinnissa poliittisia, sosiaalisia tai taloudellisia vinoumia. Etenkin länsimaissa uutisjournalismin asema yhtenä keskeisenä demokratian tukipilarina – neljäntenä valtiomahtina, vallan vahtikoirona – vakiintui. Journalismi itenäistyi vallanpitäjistä ja sitä ohjaamaan luotiin tiukka eettinen koodisto ja vahva itsesääntely. Sääntelykehukseen kuului myös radio- ja televisiotoiminnan rajoittaminen esimerkiksi lupajärjestelmien ja yleisradiotoiminnan avulla.

Uutisjournalismi asemoi itsensä kansanvallan puolustajaksi mutta sen oma yleisösuhe säilyi etäisenä. Perusteltukin kritiikki oli helppo vetää silppurista läpi. Mielipidepaletoilla ääneen haluavat joutuivat sopeutumaan formaaleihin tyyli vaatimuksiin ja toimituspäälliköiden joskus mielivaltaisiin päätöksiin.

Tätä taustaa vasten Jeff Bezosin, Mark Zuckerbergin ja kumppaneiden innostuneet aikalaiskommentit portinvartijoiden murtumisesta on helppo ymmärtää. Heille internetin ja sosiaalisen median nousussa oli kyse nimenomaan pöhöttyneiden valtarakenteiden ja instituutioiden haastamisesta – vallan hajauttamisesta ja äänen antamisesta yhä useammille.

Yleisön roolin muutos onkin epäilemättä yksi informaatioympäristön digitaalisen murroksen merkittävimmistä vaikutuksista. Sen myötä myös portinvartijateoriassa painopiste on siirtynyt toimittajien tekemistä valinnoista entistä uloslausutummin siihen, miten käyttäjien mahdollisuus luoda ja levittää sisältöjä internetin tietoverkoissa ja sosiaalisissa kanavissa on muokannut porttien ja portinvartijoiden roolia.

Perinteisten portinvartijoiden horjumisen ei kuitenkaan johtanut, kuten hyvin tiedetään, vallan hajautumiseen, vaan 2010-luvun aikana entisistä altavastaajista kasvoi entistäkin mahtavampia portinvartijoita. Suurimmilla interneta-lustoilla, kuten Facebookilla ja Googlella, on valta vaikuttaa siihen, minkälaisia sisältöjä jopa miljardit ihmiset ympäri maailman kuluttavat. Julkaisuvolyymien kasvu on tarkoittanut myös murrosta portinvartijamekanismeihin. Yksi suurimmista tiedonvälityksen toimintalogiikkaa ja kulttuuria muokanneista muutoksista on se, että yksittäisten ihmisten tai organisaatioiden sijaan sisältöjen valikointia hoitavat yhä enenevässä määrin algoritmit ja tekoäly.

Suurten alustayritysten oligopolistista, tai jopa monopolistista, asemaa on verrattu länsimaissa 1950–70-lukujen radio- ja televisiomonopoleihin. Kansallisen sääntelyn tai valtiollisen viestintäpoliittisen ohjauksen näkökulmasta tilanne on täysin uusi. Ensinnäkään painettua sanaa ja sähköistä viestintää ei ole alustojen

osalta mielekästä erottaa toisistaan, koska alustalla voi olla samassa viestissä tekstiä, kuvia, videoita, jopa pelejä, joihin kaikkiin kohdistuu erilainen sääntely. Toiseksi internetalustat ovat globaaleja toimijoita rajattomassa kyberavaruudessa, mikä haastaa kansallisiin tai alueellisiin normeihin perustuvan sääntelyn. Sananvapauden historian ja aatteellisen kehityksen näkökulmasta digitaalista murrosta onkin rinnastettu painokoneiden kehityksen ja sanomalehdistön synnyn kaltaisiin taitekohtiin.

Toistaiseksi länsimaat ovat näyttäneet kädettömiltä uusien portinvartijoiden ja digitaalisen murroksen edessä. EU:n lainsäädäntöpaketti tulee tarpeeseen, sillä se kiristää datajättien velvollisuuksia haittojen ehkäisyssä ja lisää yksilöiden mahdollisuuksia valvoa oman datansa käyttöä.

Informaatioympäristön portinvartijuuden näkökulmasta monet kysymykset jäävät silti ilmaan. Varsinkin pohjoismaisesta mediasääntelyn perinteestä katsottuna pelkkä riskien ja haittojen ehkäisy näkökulma on kapea. Keskeinen kysymys on, miten pohjoismaisen viestinnällisen hyvinvointivaltioiden keskeisiä arvoja ja ideaaleja, kuten sisältöjen moninaisuutta ja moniarvoisuutta voidaan tukea ympäristössä, jossa kansallisen sääntelyn mahdollisuudet ovat rajatut. Laajemmin ratkaisematta on myös alustayritysten rooli osana demokraattisia yhteiskuntia. Tunnistavatko ne oman roolinsa viidentenä valtiomahtina, demokratian tukipilarina, ja alkavat kehittää omaa toimintaansa sitä tukevaksi? Vai pidättäytyvätkö ne voiton maksimoinnin logiikassa ja tyytyvät vain reagoimaan ongelmiin niiden ilmaantuessa? Nämä kysymykset tulevat olemaan entistä tärkeämpiä, kun viestintäteknologian alan investoinnit kohdistuvat web3-sovelluksiin ja metaversumin kehittämiseen. Teknologiaoptimistit esittävät kyllä web3:n utopiana, joka haastaa portinvartijat ja tuo mukanaan aidon demokratian, mutta mediahistoria ei tue tätä päätelmää: portinvartijuus muuttuu, mutta ei katoa mihinkään.

Suomen – ja Euroopan – kannalta digitaalisen ajan portinvartijuuteen liittyvät kysymykset ovat erityisen vaikeita, koska kyse on globaalisti

”Portinvartijuus muuttuu, mutta ei katoa mihinkään.”

toimivista alustayrityksistä, jotka ovat alkaneet kiinnittyä suurvaltapolitiikan näkökulmasta katsoen omiin valtablokkeihinsa, joista Yhdysvallat ja EU edustavat demokraattista portinvartijajärjestelmää ja Kiina autoritaarista. Jonathan E. Hillman (2021) kirjoittaa, että valtablokki pelaavat kaikki eri peliä: Yhdysvallat pelaa Monopolya, Kiina Risk-strategiapeliä ja EU peliä, jossa se yrittää sääntelyllä saada muut pelaamaan sen säännöillä. “Suuri irtikytkentä” (Inkster 2020), strateginen kilpailu, tapahtuu toistaiseksi ennen kaikkea Yhdysvaltain ja Kiinan välillä.

Tänä päivänä on selvää, että keskimääräisen internet-käyttäjän kokemus Yhdysvalloissa ja Kiinassa on hyvin erilainen. Amerikkalaiset alustayhtiöt eivät ole lukuisista yrityksistään huolimatta menestyneet Kiinassa, eivätkä kiinalaiset alustat ole Tiktokia lukuunottamatta onnistuneet valloittamaan länttä. Julkinen tila ja mahdollisuus mielipiteenilmaisuun poikkeavat selkeästi toisistaan. Informaatiokanavat, niihin vaikuttavat voimat, portit ja portinvartijat ovat järjestäytyneet toisistaan poikkeavalla tavalla.

Tilannetta vaikeuttaa, että internet on rakentunut hajautetun monitoimijamallin varaan ja valtioiden välillä on selkeitä jännitteitä sen suhteen, mitkä olisivat parhaat mahdolliset digimaailman pelisäännöt. Internet toimii teknisesti tiettyjen standardien ja periaatteiden mukaisesti ja yritykset ovat toki allekirjoittaneet omia julistuksiaan tai ehdottaneet “digitaalisen Geneven sopimuksen” solmimista, mutta globaalit valtakeskittymät pyrkivät muokkaamaan digitaalista kulttuuria mieleisekseen.

Se näkyy hyvin siinä, miten eri tavoin tässä työpaperissa esitellyissä esimerkkimaissa samat portinvartijamekanismit toimivat. Yhdysvaltain presidentti Bill Clinton sanoi vuonna 2000 Kiinan suunnitelmista rajoittaa internetiä: “Onnea vaan. Se on kuin yrittäisi naulata hyytelöä seinään.” Siinä Kiina ja Venäjä ovat

kuitenkin nyt onnistuneet, kun ne käyttävät teknologisia kyvykkyyksiään keskittääkseen sisäpoliittista valtaa ja rajoittaakseen informaation kulkua. Yhdysvallat ja EU sen sijaan ovat joutuneet havahtumaan sosiaalisen median aiheuttamiin ongelmiin kuten disinformaatio, poliittinen polarisaatio ja uusien valtakeskittymien syntyminen.

EU on tässä yhtälössä se toimija, joka pyrkii ratkomaan portinvartijakysymyksiä ilman, että yksikään suurista alustayhtiöistä pitää päämajansa sen maantieteellisellä alueella. Tilanne ei ole ideaali, mutta se ei tarkoita, etteikö EU:lla olisi toimijuutta. Itse asiassa Euroopan maat ovat poikkeus globaalisti sen vuoksi, että ne edustavat yhdessä vahvaa, sääntelyyn kykenevää blokkia, eivät siksi, että niiden julkisuutta määrittelevät yhä enemmän ulkomaiset alustayhtiöt. Informaatioympäristön kiistojen kentällä sillä on selkeäkö agenda (portinvartijavaltaan liittyvien haittojen ehkäisy), ideologia (liberaali demokratia) ja kyvykkyydet (sääntely ja pehmeä valta), jotka voivat toimia pohjana sille, miltä digitaalisen ajan viestinnällinen hyvinvointivaltio näyttää.

Datajättien sääntelyn ohella EU tarvitsee selkeämmän vision siitä, miten voimakkaasti se on valmis tukemaan demokraattisia arvoja vahvistavaa portinvartijuutta. Euroopan tietosuojavaltuutetun testikäyttöön vuonna 2022 lanseeraamat sosiaaliset mediat – EU Voice ja EU Video – ovat merkkejä siitä, että EU:lla on halua vahvistaa digitaalista suvereniteettiaan myös uutta infrastruktuuria rakentamalla. Tietosuojavaltuutetun mukaan palvelut tulisi nähdä ensimmäisinä askelina kohti uudenlaista sosiaalista verkostoa, joka ei sisällä mainoksia, ei ole kaupallinen ja joka ei kerää tietoja käyttäjistä (European Data Protection Supervisor 2022). Ajatus julkisen palvelun sosiaalisesta mediasta voi herättää hilpeyttä, mutta asettuu kontekstiin, kun muistaa, miten tärkeää markkinoita tasapainottavaa roolia julkisrahoitteiset yleisradioyhtiöt ovat näyttelleet monissa Euroopan maissa. Välttämättä polku kohti terveempää media- ja informaatioympäristöä ei tälläkään kertaa onnistu vain sääntelyä kehittämällä, vaan vaatii rinnalleen myös järeämpiä teknologisen pinon eri tasoille kohdistuvia rakenteellisia toimia.

Lähteet

Aral, Sinan (2020). The Hype Machine: How Social Media Disrupts Our Elections, Our Economy and Our Health – And How We Must Adapt. HarperCollins.

Balkin, Jack M. (2004). Digital speech and democratic culture: A theory of freedom of expression for the information society. *New York University Law Review* 79(1): 1–55.

Balkin, Jack M. (2018). Free Speech in the Algorithmic Society: Big Data, Private Governance, and New School Speech Regulation. *51 UC Davis Law Review* 615.

Bandurski, David (2017). China's 'Great Firewall' is more akin to a 'Great Hive' of propaganda buzzing around individuals. *Hong Kong Free Press* 24.9.2017. Katsottu 29.8.2022.

Barzilai-Nahon, Karine (2008). Toward a theory of network gatekeeping: A framework for exploring information control. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 59, 1493–1512.

Benton, Joshua (2022). Facebook looks ready to divorce the news industry, and I doubt couples counseling will help. *Nieman Lab* 16.6.2022. Katsottu 26.8.2022.

Bleich, Erik (2014). Freedom of Expression versus Racist Hate Speech: Explaining Differences Between High Court Regulations in the USA and Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 40(2), 283–300. DOI: 10.1080/1369183X.2013.851476

Bradford, Anu (2020). The Brussels Effect: How the European Union Rules the World. Oxford University Press.

Bräutigam, Tobias; Cunningham, Francine; Aholainen, Maria; Geus, Marjolein, Kukorelli, Floora & Toivanen, Meeri (2022). EU-sääntely rakentaa reilumpaa datataloutta. *Sitra työpaperi* 7.6.2022. Saatavilla: Katsottu 27.8.2022.

Cain, Geoffrey (2022). Totaalinen poliisivaltio: Tutkimusmatka Kiinan valvontakoneiston uumeniin. *Atena*.

Carmody, Tim (2012). Jeff Bezos: 'Even Well-Meaning Gatekeepers Slow Innovation'. *Wired* 13.4.2012. Katsottu 26.8.2022.

Chin, Josh & Lin, Liza (2022). The Two Faces of China's Surveillance State. *The Wall Street Journal* 2.9.2022. Katsottu 22.9.2022.

Cohen-Almagor, Raphael (2015). Confronting the Internet's Dark Side Moral and Social Responsibility on the Free Highway. Cambridge University Press.

De Vynck, Gerrit; Bella, Timothy & Bogage, Jacob (2021). A glitch at a key Internet company caused parts of the Web to crash Tuesday. It won't be the last time. *The Washington Post* 8.6.2021. Katsottu 26.8.2022.

DeJuliis, David (2015). Gatekeeping Theory from Social Fields to Social Networks. *Communication Research Trends*, 34(1), 1–23.

Diamond, Larry (2010). Liberation Technology. *Journal of Democracy*, 21(3), 69–83.

Díaz Hernández, Marianne & Anthonio, Felicia (2022). The return of digital authoritarianism. Internet shutdowns in 2021. #KeepItOn. Access Now. Katsottu 28.8.2022.

Docventures (2014). Rikun iltasatu. Yle 16.10.2014. Katsottu 29.8.2022.

Donovan, Joan (2019). Navigating the Tech Stack: When, Where and How Should We Moderate Content? Center for International Governance Innovation 28.10.2019. Katsottu 26.8.2022.

Economist (2022). A dark state. Vladimir Putin is in thrall to a distinctive brand of Russian fascism. The Economist 28.7.2022. Katsottu 29.8.2022.

Epp, Alexander; Giesen, Christoph; Höfner, Roman; Moreno, Lina; Obermaier, Frederik; Obermayer, Bastian; Ohdah, Dawood; Stahl, Matthias; Tack, Achim & Zand, Bernhard (2022). Data Leak Provides a Look into China's Brutal Camp System. Spiegel International 24.5.2022. Katsottu 27.8.2022.

EUVL C 340/109 (1997). Pöytäkirja jäsenvaltioiden julkisen palvelun yleisradiotoiminnasta C 340/109. Euroopan yhteisöjen virallinen lehti 10.11.1997.

European Data Protection Supervisor (2022). EDPS launches pilot phase of two social media platforms. Press releases 28.4.2022. Katsottu 4.10.2022.

Fowler, Geoffrey A. & Alcantara, Chris. Gatekeepers: These tech firms control what's allowed online. The Washington Post 24.3.2021. Katsottu 26.8.2022.

Frantz, Erica (2018). Authoritarianism. What Everyone Needs to Know. Oxford University Press.

Freedom House (2022). Freedom in the World 2022. The Global Expansion of Authoritarian Rule. Freedom House.

Frenkel, Sheera & Kang, Cecilia (2022). As Midterms Loom, Elections Are No Longer Top Priority for Meta C.E.O. The New York Times 23.6.2022. Katsottu 29.8.2022.

Friedrich, Carl J. (1953). The Unique Character of Totalitarian Society. Teoksessa Friedrich, Carl J. (toim.): Totalitarianism, s. 47-59. Grosset & Dunlap, New York.

Fukuyama, Francis & Grotto, Andrew (2020). Comparative Media Regulation in the United States and Europe. Teoksessa Persily, Nathaniel & Tucker, Joshua A. (toim.). Social Media and Democracy: The State of the Field and Prospects for Reform. Cambridge University Press, 199–219.

Griffiths, James (2019). The Great Firewall of China. How to Build and Control an Alternative Version of the Internet. Zed Books.

Guest, Peter (2022). In the Dark. Rest of the World 26.4.2022. Katsottu 28.8.2022.

Hagey, Keach; Cherney, Mike & Horwitz, Jeff (2022). Facebook Deliberately Caused Havoc in Australia to Influence New Law, Whistleblowers Say. The Wall Street Journal 5.5.2022. Katsottu 26.8.2022.

Halli, Daniel C. & Mancini, Paolo (2004). Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics. Cambridge University Press.

Herkman, Juha (2012). Politiikka ja mediajulkisuus. Vastapaino.

Hillman, Jonathan E. (2021). The Digital Silk Road. China's Quest to Wire the World and Win the Future. HaperCollins.

IFJ (2021). Hungary: Deterioration of press freedom under the pretext of COVID-19. International Federation of Journalists 17.6.2021. Katsottu 27.8.2022.

Inkster, Nigel (2020). The Great Decoupling. China, America and the Struggle for Technological Supremacy. Hurst & Company.

Ip, Greg (2021). Big Tech Is the West's Surprise Weapon in Competition With Russia, China. The Wall Street Journal 3.8.2022. Katsottu 28.8.2022.

Judt, Tony (2005). Postwar: A History of Europe Since 1945. Random House.

Koponen, Johannes; Koskinen, Minea & Pullinen, Jussi (2022). Öyhökratia. Ketä kuunnellaan, kun kaikki puhuvat. Gummerus.

Kuper, Simon (2022). Why Twitter still rules (seriously). Financial Times 20.10.2022. Katsottu 1.11.2022.

Laidlaw, Emily (2010). A Framework for Identifying Internet Information Gatekeepers. International Review of Law, Computers & Technology, 24(3).

Lappalainen, Elina (2022). Internetin pimeimmät onkalot johtavat Suomeen. Helsingin Sanomat 17.9.2022. Katsottu 22.9.2022.

Lei, Ya-Wen (2018). The Contentious Public Sphere. Princeton University Press.

Leonard, Mark (2021). The Age of Unpeace. How Connectivity Causes Conflict. Bantam Press.

Lewin, Kurt (1951). Field theory in social science: Selected theoretical papers. Harper.

Linz, Juan J. (2000). Totalitarian and Authoritarian Regimes. Lynne Rienner Publishers.

Mackinnon, Rebecca (2011). Liberation Technology: China's Networked Authoritarianism. Journal of Democracy 22(2), 32–46. DOI: <https://doi.org/10.1353/jod.2011.0033>.

McMillan, Imara (2019). Enforcement through the Network. Chicago Journal of International Law, 20(1), 252–290.

Miller, Christopher; Scott, Mark & Bender, Bryan (2022). UkraineX: How Elon Musk's space satellites changed the war on the ground. Politico 8.6.2022. Katsottu 28.8.2022.

Milmo, Dan (2022). How 'free speech absolutist' Elon Musk would transform Twitter. The Guardian 14.4.2022. Katsottu 1.11.2022.

Müller, Jan-Werner (2021). Democracy Rules. Allen Lane.

Napoli, Philip M. (2019). Social Media and the Public Interest. Columbia University Press.

Newman, Nic; Fletcher, Richard; Robertson, Craig T.; Eddy, Kirsten & Kleis Nielsen, Rasmus (2022). Reuters Institute Digital News Report 2022. Reuters Institute for the Study of Journalism. Oxford University.

Nieminen, Hannu & Pantti, Mervi (2004). Media markkinoilla: Johdatus joukkoviestintään ja sen tutkimukseen. Loki-kirjat.

Neill, Lorcan (2022). Technology Stacks, Content Moderation, and the Far-Right: A Multilevel Approach to Effective Deplatforming of Extremist Groups. A Thesis submitted to The Faculty of The Columbian College of Arts and Sciences of The George Washington University.

Neuvonen, Riku (2019). Sananvapautta uusin silmin? - Viestinnälliset oikeudet yksilön oikeuksien turvaajina. Lakimies 7-8, 984–1009.

O'Connell, William D. (2022). Silencing the crowd: China, the NBA, and leveraging market size to export censorship. *Review of International Political Economy* 29(4), 1112–1134. DOI: 10.1080/09692290.2021.1905683

O'Hara Kieron & Hall Wendy (2018). Four internets: the geopolitics of digital governance. CIGI Papers No. 206. Centre for International Governance Innovation.

Pandow, Bilal Ahmad (2021). Communication blackout and media gag: State-sponsored restrictions in conflict-hit region of Jammu and Kashmir. *Identities*. DOI: 10.1080/1070289X.2021.1920772.

Polyakova, Alina & Meserole, Chris (2019). Exporting digital authoritarianism: The Russian and Chinese models. Policy Brief August 2019. Brookings Institution.

Romm, Tony (2019). Zuckerberg: Standing For Voice and Free Expression. The Washington Post 17.10.2019. Katsottu 26.8.2022.

RSF (2022a). RSF's 2022 World Press Freedom Index: a new era of polarisation. Reporters Without Borders 3.5.2022. Katsottu 29.8.2022.

RSF (2022b). World Press Freedom Index: Hungary. Reporters Without Borders 3.5.2022. Katsottu 27.8.2022.

Ryan, Fergus (2021). Why Are Moscow and Beijing Happy to Host the U.S. Far-Right Online? *Foreign Policy* 22.1.2021. Katsottu 22.9.2022.

Salonen, Margareta; Olbertz-Siitonen, Margarethe; Uskali, Turo & Laaksonen, Salla-Maaria (2022). Conversational Gatekeeping – Social Interactional Practices of Post-Publication Gatekeeping on Newspapers' Facebook Pages. *Journalism Practice*, DOI: 10.1080/17512786.2022.2034520

Satariano, Adam (2022). How Russia Took Over Ukraine's Internet in Occupied Territories. The New York Times 9.8.2022. Katsottu 28.8.2022.

Selva, Meera (2019). Reaching for the off switch: Internet shutdowns are growing as nations seek to control public access to information. *Index on Censorship*, 48, 19–22. DOI: 10.1177/0306422019876438.

Seuri, Olli; Ikäheimo, Hannu-Pekka & Huhtamäki, Jukka (2022). What Happens When Platforms Mediate the Audience–Journalism Relationship? Teoksessa V. J. E. Manninen, M. K. Niemi & A. Ridge-Newman (Toim.). *Futures of Journalism*. Palgrave Macmillan, Cham (227–243).

Shaw Aaron (2012). Centralized and Decentralized Gatekeeping in an Open Online Collective. *Politics & Society*, 40(3), 349–388. DOI:10.1177/0032329212449009.

Sherman, Justin (2022). This year, Russia's internet crackdown will be even worse. *New Atlanticist* 13.1.2022. Katsottu 24.11.2022

Shoemaker, Pamela (1991). *Gatekeeping*. Sage Publications.

Shoemaker, Pamela & Reese, Stephen (1996). *Mediating the message: Theories of influence on mass media content* (2nd ed.). Routledge.

Shoemaker, Pamela & Vos, Tim P. (2009). *Gatekeeping theory*. Routledge.

- Soldatov, Andrei & Borogan, Irina (2022).** The New Iron Curtain. Center for European Policy Analysis CEPA 27.6.2022. Katsottu 29.8.2022.
- Strittmatter, Kai (2020).** We Have Been Harmonized. Life in China's Surveillance State. Custom House.
- Telling, Oliver & Criddle, Cristina (2022).** Big Tech signs up to Indonesia's strict content law. Financial Times 21.7.2022. Katsottu 29.8.2022.
- Tufekci, Zeynep (2018).** YouTube, the Great Radicalizer. The New York Times 10.3.2018. Katsottu 22.9.2022.
- Vos, Tim P. (2015).** Revisiting Gatekeeping Theory During a Time of Transition. Teoksessa T. P. Vos & F. Heinderyckx (toim.), *Gatekeeping in Transition*. Routledge, 3–25.
- Vos, Tim P. (2019).** Journalist as Gatekeepers. Teoksessa Wahl-Jorgensen, Karin & Hanitzsch, Thomas (toim.): *The Handbook of Journalism Studies*. Taylor & Francis Group, 90–104.
- Walker, Shaun (2022).** Hungarian journalists targeted with Pegasus spyware to sue state. The Guardian 28.1.2022. Katsottu 27.8.2022.
- Wallace, Julian (2018).** Modelling Contemporary Gatekeeping. *Digital Journalism*, 6(3), 274–293, DOI: 10.1080/21670811.2017.1343648.
- White, David Manning (1950).** The gate keeper: A case study in the selection of news. *Journalism Quarterly*, 27(4), 383–390.
- Wihbey, John P. (2019).** *The Social Fact. News and Knowledge in a Networked World*. MIT Press.
- Zakharov, Andrei & Churmanova, Ksenia (2021).** How Russia tries to censor Western social media. BBC 17.12.2021. Katsottu 27.8.2022.

Kirjoittajat

Hannu-Pekka Ikäheimo, YTT, työskentelee projektijohtajana Sitran Demokratia ja osallisuus -teemalla, Uudet vaikuttamisen tavat -projektissa. Väitöskirjassaan Ikäheimo on tutkinut suomalaista EU-journalismia. Hän on myös yksi mediaympäristön muutosta käsitelleen Totuuden jälkeen -tietokirjan (2018) kirjoittajista.

Olli Seuri, YTT, on mediatutkija ja palkittu toimittaja. Hän on viime vuosina keskittynyt kirjoissaan ja tutkimuksessaan mediaympäristön muutokseen. Hän on myös yksi Totuuden jälkeen -tietokirjan (2018) kirjoittajista.

SITRA

SITRA TYÖPAPERI 25.11.2022

Sitra Työpaperit tarjoavat monialaista tietoa asioista, jotka vaikuttavat yhteiskunnan muutokseen. Työpaperit ovat osa Sitran tulevaisuustyötä, jota tehdään ennakkoinnin, tutkimuksen, hanketoiminnan ja kokeilujen sekä koulutuksen menetelmin.

ISBN 978-952-347-297-6 (PDF) www.sitra.fi

SITRA.FI

Itämerenkatu 11–13
PL 160

00181 Helsinki

Puhelin 0294 618 991

 @SitraFund